

TEMSİLİ OKUMA BAĞLAMINDA KUR'AN-I KERİM'DEKİ MÂ (ﻻ) ÇEŞİTLERİ VE TİLAVET
ŞEKİLLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ABOUT THE TYPES OF MÂ (ﻻ) AND TYPES OF CHANTING IN THE
QUR'AN IN THE CONTEXT OF REPRESENTATIVE READING

HAYRUNNİSA NEFES

[Öğr. Görevlisi Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî
ABD .

Faculty Member Dr., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity,
Department of Recitation of Qur'an and Qirâ'ât
hayrunnisa.nefes@omu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3383-0882>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 7 Eylül/September 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Eylül/September 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Eylül/September 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül/September

Yıl / Year: 2021 **Sayı – Issue:** 12 **Sayfa / Pages:** 26-52.

Atıf/Cite as: Nefes, Hayrunnisa. "Temsili Okuma Bağlamında Kur'an-I Kerim'deki Mâ (ﻻ) Çeşitleri ve Tilavet Şekilleri Hakkında Bir Değerlendirme- An Evaluation About the Types of Mâ (ﻻ) and Types of Chanting in the Qur'an in the Context of Representative Reading". İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Islamic Sciences Researches 12 (Eylül/September 2021): 26-52.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://www.islambilimleri.com>

Copyright © Published by Journal of Islamic Sciences Researches, Samsun, Turkey. All rights reserved.

TEMSİLİ OKUMA BAĞLAMINDA KUR'AN-I KERİM'DEKİ MÂ (ﻻ) ÇEŞİTLERİ VE TİLAVET ŞEKİLLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME¹

Öz: Kur'ân'ı Kerim okurken manasına dikkat ederek tilavet etmek gerekmektedir. Manaya dikkat ederek okumak için Temsilî okuma kaidelerine uymak lazımdır. Çünkü tüm dillerde olduğu gibi, Arapçada da yazılışları aynı, anlamları farklı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler okuyuş sırasında sese verilen vurgu ya da ton farkı ile birbirinden ayırt edilmektedir. Arapçadaki mâ (ﻻ) lafızları benzer şekilde farklı manalara gelmektedir. Sözü edilen lafızları birbirinden ayırt edebilmek için manalarına uygun şekilde vurgular yapmak gerekmektedir. Zira yerinde yapılan vurgu anlamı kuvvetlendirdiği gibi yerinde yapılmayan vurgular manayı anlamsız hale getirebilir hatta yanlış anlamlara sebep olabilir. Dolayısıyla bu makalenin amacı Kur'an-ı Kerim'deki mâ (ﻻ) çeşitlerini tespit ederek Temsilî okuma bağlamında tilavet esnasında manalarının daha doğru bir şekilde ifade edilmesine yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tilavet, Temsilî Okuma, Vurgu (Nebr)

AN EVALUATION ABOUT THE TYPES OF MÂ (??) AND TYPES OF CHANTING IN THE QUR'AN IN THE CONTEXT OF REPRESENTATIVE READING

Abstract: It should be paid attention to the meaning of Qur'an while reading it. Reading by meaning is possible if the rules of representative reading are followed. Because as in all languages in Arabic too There are words which have same form but different meanings. These words can be distinguished from each other by emphasis applied to the sound or by the difference of intonation. Mâ (ﻻ) words in Arabic are the words which have same form but different meanings by their location. To be able to distinguish the words in question from each other they should be emphasized according to their meanings while reading. As the appropriate emphasis strengthens the meaning the inappropriate ones can lead to mis understandings and even can make the meaning wrong. Therefore, the aim of this article is to determine the types of mâ (ﻻ) in the Qur'an and to make some evaluations about expressing their meanings more accurately during recitation in the context of representative reading.

Keywords: Qur'an, Reading, Representative Reading, Intonation

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'i, usulüne uygun, düzgün ve hatasız bir şekilde okumak, Kur'ân'ın ifadesiyle, Cenab-ı Hakk'ın emridir. Yüce Rabbimiz Müzzemmil sûresi dördüncü âyet-i kerîmesinde "Kur'ân'ı açık açık, tane tane tertîl ile oku" buyurmaktadır. Kur'ân'ın nüzulünden itibaren tarih boyunca Kur'ân'ı doğru okuma gayretinin sonucu olarak Tecvid ilminin geliştirildiğini biliyoruz. Zira Müslümanlar Kur'ân lafızlarını hatasız bir şekilde okuma yolunu bu sayede öğrenmişlerdir. Tecvid ilminin konuları sadece "... ت، ث، ب، ا" gibi hece (imlâ) harflerinin mahreç ve sıfatlarından, med, ihfâ, izhâr, gibi durumlarından ibaret değildir. Bunun yanında Arapça cümlelerde maksatları ifade eden harf-i cerler, soru ve olumsuzluk edatları, ism-i mevsûl gibi mana harflerini de kapsamaktadır. Mana harfleri ise yazılışlarından çok okunuşlarına göre anlam kazanan ve başına geldikleri kelimenin veya cümlenin anlamında olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunan harflerdir. Tilavet esnasında, tıpkı hece harflerinde olduğu gibi, mana harflerini de usulüne uygun ve anlamı etkileyecek vurgulara dikkat ederek okumak, iyi bir tecvid bilgisinin yanı sıra temsilî okumaya riayet etmekle mümkündür.

Ülkemizde olduğu gibi, özellikle Arapça bilmeyenlerin, Kur'ân okurken içine düştükleri hatalardan biri de mana harflerini okurken yapılan vurgu yanlışlarıdır. Yerinde yapılan bir ses vurgusu anlama kuvvet kazandırdığı gibi yerinde yapılmayan bir vurgu anlamayı

¹ Bu makale 2013 yılında tamamlamış olduğumuz "Kur'an Tilavetinde Temsilî Okuma (29-30. Cüzlerdeki "ﻻ" Örneği)" adlı yüksek lisans tezimizden istifade etmek suretiyle hazırlanmıştır.

güçleştirebilir hatta manayı bozabilir. Bu nedenle ses vurgusunun yerini iyi tayin etmek, Kur'an'ı güzel ve doğru okumanın şartlarından biridir.

Mana harfleri içinde mütalaa edilen Kur'an-ı Kerim'deki "ma" lafızlarının okunuşundaki ses vurgusu oldukça önemlidir. Zira Kur'an'da mana itibarıyla, birbirinden farklı "ma" lafızları yer almaktadır. Bunlar, Türkçedeki eş sesli kelimelere benzemektedir. Söz konusu lafızları, yerine göre, bazen vurgulu bazen de vurgusuz okumak gerekmektedir. Bu konuda gerekli hassasiyet gösterilmeden Kur'an okunursa, mana bozulabileceği gibi ters bir anlam da ortaya çıkabilmektedir. Aşağıdaki ayet bu duruma örnek gösterilebilir:

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ .

"Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için Allah katından bir konaklama yeri olarak içinde ebedi kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah katından olan şeyler iyiler için daha hayırlıdır."²

Ayetteki "ma" lafzı ism-i mevsûldür. Dolayısıyla hiç vurgu yapılmadan okunması gerekmektedir. Vurgulu okunduğu takdirde mana, nâfiyeye (olumsuz) dönüşür ve anlam "Allah katından iyilere hayır yoktur" şeklinde anlaşılabilir.

Cümlede yahut kelimedede yanlış yapılan vurgular, her zaman anlam bozulmalarına neden olmayabilir. Yine de cümlenin Arapçadaki tabii yapısına, fesâhat³ ve belâgatinin⁴ bozulmasına neden olabilir. Anlamın bozulmadığı durumlarda bile bu şekildeki okuyuş yine hatalı okuma sayılır.⁵ Buna şu ayet güzel bir örnektir:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَرْجَى .

"(Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak."⁶

Bu ayetteki "ma" lafzı istifhâm olduğu için soru anlamı ifade edecek biçimde vurgulu okunmalıdır. Gerekli vurgu yapılmadığı takdirde, ayette geçen ifade "ما ادراك لعل, ne biliyorsun belki de ...dir" kalıbı, Arapçada kullanımı belirli bir soru kalıbı olduğu için anlam bozulması olmasa da cümlenin fesâhat ve belâgati tam manasıyla yansıtılmamış olur.

Dili doğru ve etkili kullanmanın yollarından biri o dildeki vurguları iyi bilmekten ve uygulamaktan geçer. Bilindiği üzere konuşmak veya bir metni okumadaki amaç aynı zamanda dinleyenin doğru anlamasını sağlamak ve dinleyici üzerinde etki bırakmaktır. Vurguları doğru ve yerinde yapılan bir konuşma veya okuma biçimi, dinleyenlerin beğenisini kazanmaktadır. Yerinde ve zamanında yapılmayan vurgular ise Arapça bilen dinleyici nezdinde mananın tam olarak anlaşılmasına mani olur. Hatta bazı yanlış anlamalara ve değerlendirmelere de sebep olur. Mesela "okuma kitabı" sözünün manası, vurguya göre değişebilir. Vurgu birinci kelimeye yapıldığında, kitabın okunmamasını ifade ederken İkinci kelimeye yapıldığında, kitabın okuma kitabı olduğu anlaşılır. "Balkon açık/balkona çık" cümlesindeki farklı anlam yine vurgu ile ayırt

² Âl-i İmrân 3/198.

³ Sözlükte açık olma ve ortaya koyma manasını ifade eden fesâhat, ıstılahta sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olmasıdır. Fasih söz, manası kolay anlaşılabilir, rahat telaffuz edilen, dizimi mükemmel olan sözdür. Fesâhat, kelimedede, kelimelerde ve mütakellimlerde bulunan bir vasıftır. Bkz. İbrahim Mustafa vd., *el- Mu'cemu'l-Vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990) 690; Ali Hâdim-Mustafa Emin, *el-Belâğâtü'l-Vâdiha* (yy: Dâru'l-Meârif, 1999), 8; Nusreddin Bolelli, *Belâgat Kur'an Edebiyatı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 15, 16.

⁴ Sözlükte varmak ve hedefe ulaşmak manasına gelen belâgat terim olarak, doğru bir manayı kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmaktır. İbrahim Mustafa vd., *el- Mu'cemu'l-Vasît*, 69; Bolelli, *Belâgat Kur'an Edebiyatı*, 26.

⁵ Yusuf Hâlife Ebû Bekir, *Esoâtü'l-Kur'an Keyfe Neteallimühê ve Nüallimuhê* (Hartum: Mektebetü'l-Fikri'l-İslâmî, 1973) 24.

⁶ Abese 80/3.

edilir.⁷ Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'deki bütün "ما" lafızlarının, hatta vurgu ile anlamı değişebilecek bütün edatların belirlenerek nasıl bir vurgu ile okunmaları gerektiğinin tespiti, yarananın kastettiği manayı ifade edebilmek için oldukça önemlidir.

Kur'ân'ı Kerim'de geçen "ما" lafızlarıyla ilgili tecvid kitaplarında az da olsa örnekli çalışmalar yer almış, fakat sûreleri kapsayan genel açıklamalar yapılmamıştır. Kur'ân'da geçen "ما" lafızlarıyla ilgili bilgiler, yeri geldikçe, çeşitli tefsirlerdeki ilgili bölümlerde de yer almıştır. Yine Kur'ân irabıyla ilgili eserlerde, "ما" lafızlarının irabı açıklanmıştır. Ayrıca Muhammed Abdulhâlık'ın, "Dirâsâtu li-Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı eserinde, Kur'ân'daki "ما" lafızlarıyla ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır. İbn Hişam'ın (ö. 761/1360) "Muğni'l-Lebib" adlı eserindeki "م" bahsinde "ما" lafzının çeşitlerinden bahsedilmiştir.⁸ Bahsi geçen kaynaklarda "ما" lafızlarının çeşitleri ve manalarıyla ilgili bilgi verilirken okunuşlarıyla ilgili her hangi bir bilgi verilmemiştir. "ما" lafzının okunuşlarından bahseden bulabildiğimiz tek müstakil çalışma, İbrahim b. Sâid ed-Devserî'nin "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Mea Dirâsetin Tatbîkiyyetin 'alâ Sûreti Yâsîn" adlı makalesidir. Devserî bu makalesinde, sadece Yâsîn sûresindeki "ما" lafızlarını ele almış ve okunuşları hakkında bilgi vermiştir.⁹

Çalışmamızda Kur'ân'ı Kerim'de yer alan ve farklılık arz eden bütün "ما" lafızlarından örnekler vererek okunuşları hakkında açıklamalarda bulunmaya çalışacağız. Takdir edileceği üzere bahse konu edatların tamamının incelenmesi bu çalışmanın kapsamının çok üzerinde olacağından biz sadece Kur'ân'da yer alan farklı "ما" lafızlarının tilavetlerini birer örnekle açıklamakla iktifa edeceğiz.

"ما" lafızlarının okunuşlarına geçmeden önce temsîlî okuma hakkında kısa bir bilgi vermenin konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağını düşünmekteyiz.

1. Temsîlî Okuma

1.1. Temsîlî Okumanın Kelime ve Istılâhî Anlamı

Temsîl, lügatte misal verme, soyut manayı iyice anlatabilmek için somut örnek sunma, karşılaştırma, örnekleme, hak ve vazife bakımından birinin veya bir toplumun adına hareket etme, söz söyleme, benzetme (teşbih), bir şeyin sembolü olma, simgeleme, özümleme anlamlarına gelmektedir. Temsîlî kelimesinin ise, misal olarak, misal olsun diye, temsîle dair gibi anlamlar ifade ettiği belirtilmektedir.¹⁰

Temsîlî okuma konusunda eserlerinde ilk defa bilgi veren Ali Rıza Sağman'dır. Sağman temsîlî okumayı "Mana harflerini, rollerine; kelimeleri medlûl ve manalarına; cümle ve ayetlere mantûk ve müeddâlarına yakışır tarzda okumaya, "temsîl" diyoruz ki tecvid müessesesini meydana getiren unsurlardan biridir"¹¹ şeklinde tarif etmiştir. Yani Kur'ân-ı Kerim'in tilaveti esnasında, okunan yerin fesâhat ve belâgatını açıkça belirtmek suretiyle mana harflerini

⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011) 337; Remzi Ateşyürek, *Kur'ân Tilâvetinde Tecvîd ve Temsîl* (yy., Samsun, 2012), 250.

⁸ Abdullah Cemaleddin b. Yusuf İbn Hişam, *Muğni'l-Lebib An Kütübi'l-Eârîb* (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ty.), 1/296-318.

⁹ İbrahim b. Sâid ed-Devserî, "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Me'a Dirâsetin Tatbîkiyyetin 'alâ Sûreti Yâsîn", *el-Mecelletü'l-İlmiyye li Câmiati Melik Faysal* (el-Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İdâriyye, Riyad, 1424/2003), 4/91-145.

¹⁰ Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvidi* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1955), 76; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 854; Komisyon, *MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (İstanbul: Doğan Ofset, 2004), 4/2836; Ömer Sevinçgöl, *Özel Lügat Kelime Terim Terkip* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2006), 680; Kadir Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2011), 1191.

¹¹ Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1958), 36.

rollerine uygun bir şekilde ifade etmek, kelime ve cümleleri ifade ettikleri manaya uygun bir şekilde okuma manasına gelir.¹² Aksoy ise temsîlî okumayı “nazm-ı Kur’ân’ın; anlayabildiğimiz yüksek manalarına göre vakf olunacak ve ibtida olunacak yerleri bilerek okumak, okurken sesi bazı yerlerde canlandırmak, yükseltmek ve bir kısım yerlerde de sadayı indirip alçak sesle okumak, dolayısıyla adaba uymaktan başka bir şey değildir”¹³ şeklinde tarif etmiştir. Bir başka ifadeyle temsîlî okuma, Kur’ân-ı Kerim tilaveti sırasında okunan ayetleri dinleyene noksanz biçimde aktarabilmek için söz ve manaya uygun bir şekilde sesi yükseltip alçaltmak anlamına gelmektedir.¹⁴

1.2. Temsîlî Okumanın Önemi ve Amacı

Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim, gerek lafzıyla gerek manasıyla insanlığı hayrete düşüren bir yapıya sahiptir. Lafzı manasına, manası da lafzına etki etmiştir. Ses ve sözdeki tam uygunluk ve manadaki bütünlük, Kur’ân-ı Kerim’e has bir özelliktir. Kur’ân-ı Kerim’deki bu ses ve anlam ilişkisi, Kur’ân kelimelerinin harfleri arasında, ayetlerin tilavetinde, sûrelerde, tecvid kaidelerinde ve tilavetteki vurgularda olmak üzere çeşitli şekillerde bulunmaktadır.¹⁵

Kur’ân-ı Kerim’deki sözü edilen ses ve mana ilişkilerini yansıtmak ve canlandırmak temsîlî okumanın uygulanması ile mümkündür.

Temsîlî okuma, Sağman’ın da ifade ettiği üzere, Kur’ân’ın emrettiği “tertil” ile okumayı temin eder.¹⁶ Zira “تَرْتِيلٌ” kelimesinden mastar olan terfîl, kelime olarak, bir şeyi düzene koyup açık açık hakkını vererek okuma, okumayı güzel yapma, tecvidle okuma, sözü yerinde, düzenli ve güzel söyleme, bir metni tane tane, acele etmeden okumak demektir.¹⁷ İstilahta ise, Kur’ân-ı Kerim’in anlamını düşünerek, harflerin çıkış yerlerine dikkat ederek, anlamına göre sesi yükseltip alçaltarak, durulacak yerde durup geçilecek yerlerde geçerek, ağır ağır okuma anlamına gelmektedir.¹⁸

Hz. Peygamber’in, Kur’ân’ı okurken tertile riayet ettiği bildirilmektedir. Bu anlamda, Kur’ân okurken, bazı ayetlerde sesini yükseltmiş bazılarında sesini alçaltmıştır. Bazen etraftakilerin duyacağı şekilde okumuştur. Bazen hüzünlü bir sesle okumayı tavsiye etmiştir. Kur’ân ile kalpler arasındaki ülfet devam ettiği müddetçe kıraate devam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kur’ân-ı Kerim’in manasının anlaşılmasında önemli katkı sağlayan vakıf ve ibtida konusuna riayet etmiş ve uymayanları uyarmıştır.¹⁹ Ayrıca güzel Kur’ân okuyanları

¹² Sağman, *İlaveli Sağman Tecvidi*, 36; İsmail Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: İFAV, 1976, 516.

¹³ Fikri Aksoy, *Kur’ân Okuma Âdâbı*, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1970, 24.

¹⁴ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 337.

¹⁵ Necati Tetik, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur’ân ve Kıraat”, *Y. Y. Ü. İlahiyat Fakültesi Kur’ân ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van, 2001, 298.

¹⁶ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 77.

¹⁷ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 77.

¹⁸ Ebulfazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, ty.), 132, 133; Muhammed Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi’l-Kur’ân* (Beyrut: Mektebetü’s-Sekafiyye, ty.), 5/6; Mecidüddin Muhammed B. Yakub Firuzâbâdî, *el-Kâmusu’l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987), 1297; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1993), 8/397; Muhammed İsâm, *el-Vâdhu fi Ahkâmi’t-Tecvîd* (Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 1998), 10; Hüsameddin Selîm el-Keylânî, *el-Beyânü fi Ahkâmi Tecvîdi’l-Kur’ân* (Suriye: yy, 1999), 23; Komisyon, *Dini Terimler Sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 362; Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, 448.

¹⁹ Ebulfidâ İsmâil İbn Kesîr, *Kur’ân’ın Faziletleri*, Terc. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Türdav, 1978), 153-156; Gazali, *Ihyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn Tercümesi*, Terc. Ahmed Serdaroglu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1, 1989, 985.

dinlemekten hoşlanmış ve sahabeyi güzel Kur'ân okuma konusunda teşvik etmiştir.²⁰ Esasen Peygamber (s.a.s.) efendimizin bu uygulamaları, temsîlî okumaya temel oluşturmuştur.

Sahabenin de tilavet hususundaki bazı uygulamalarında temsîlî okumayı görmek mümkündür. Ebû Râfi'den rivayetle, Hz. Ömer Sabah namazında Yusuf sûresi ile Ahzab sûresini okurdu. Ahzab sûresi 30. ayete geldiğinde, ayetin "ey peygamber hanımları" manasına gelen kısmında sesini yükseltirdi. Ona niye böyle yaptığı sorulunca, "onlara kendilerine verilmiş ahdi hatırlatıyorum" diye cevap verdi.²¹ Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere, Hz. Ömer, peygamber hanımlarına vermek istediği mesajı, Kur'ân'dan ilgili bölümleri okurken, sesini yükseltmek suretiyle iletmiştir.

Yine vakıf²² ve ibtida²³ kuralları da, temsîlî okumaya hizmet etmektedir. Zira uyarı ve azap ayetlerinde vakıf yapılmamasına karşın, rahmet ve müjde ayetlerinde vakıf yapılması, manayı tam ifade etmek ve yanlışlara engel olmak için secavend adı verilen işaretlerin konulması, temsîlî okumayı ifade etmektedir. Uygun olmayan bir yerde yapılan veya yeri geldiğinde ihmal edilen bir vakıf ve ibtida anlamın bozulmasına sebep olabilir. Mesela Nisâ sûresi 43. ayette " لا تقربوا الصلاة" deyip vakıf yapmak, kabih (çirkin) bir vakıftır. Bu durumda mana "namaza yaklaşmayınız" şeklinde anlaşılabilir. Oysa ayetin devamında "sarhoşken" ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla kelam tam olmadan vakıf yapılırsa bu şekilde tam tersi bir anlam ortaya çıkabilir.

Temsîlî okumanın esaslarına geçmeden önce şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'ân'ı temsîlî okuma kaidelerine göre okuyabilmek için, derinlemesine olmasa bile, bazı ilimlerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bunlar tecvid, tefsir, sarf, nahiv, meâni, beyan, bedi', musiki, psikoloji gibi ilimlerdir. İyi bir Kur'ân okuyucusu, söz konusu bu ilimlerin tahsilinden sonra, hafızlığın yanı sıra, Hz. Peygamberden günümüze kadar Kur'ân eğitiminde sürdürülen arz ve sema usulü²⁴ ile bir fem-i muhsin²⁵ gözetiminde mükerreren alıştırmalar yapmalıdır. Temsîlî Kur'ân okuma melekesine ancak bu şekilde sahip olunabilir.²⁶

1.3. Temsîlî Okuma Esasları

Temsîlî okuma esasları, ses vurgusu, raf-i savt (ses yükseltme) ve hafd-ı savt (ses alçaltma) olmak üzere üç kısımda mütalaa edilmektedir.

²⁰ M. Tayyib Okiç, *Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kıraati* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 22.

²¹ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahvîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Daru't-Tûnusiyye, 1984), 21/318.

²² Sözlükte durmak, durdurmak, kelimeyi kendisinden sonraki kelimedenden ayırmak, kelimeyi harekeden kesmek gibi manalara gelir. Tecvid ilminde, okumaya tekrar başlamak niyetiyle, nefes ile beraber veya nefes alacak zaman kadar, sesi kesmeye denir. Sağman, *Sağman Tecvidi*, 72; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, 363, 364; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 259.

²³ Vakfın zıddı olup, sözlükte başlamak, ilk defa yapmak, bir şeyin yapılmasını öne almak manasına gelir. Terim olarak ilk defa okumaya başlamaya veya vakıftan sonra kıraate devam etmek için tekrar başlamaya denir. Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, 364; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 260.

²⁴ Arz, kelime olarak, bir şeyi bir kimseye ibraz etmeye, sunmaya denir. Kıraat ıslahında, öğrencinin takip ettiği rivâyet ve tarîki hocasına okumasına denir. Sema ise bir şeyi işitmek, dinlemek manalarına gelir. Kur'ân'ın intikalinde Cebrâil'in Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in ashaba öğretme usulüdür. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri* (Samsun: yy, 2013) 25, 26.

²⁵ Fem-i muhsin, güzel ağız anlamında olup, Kur'ân'ı usulüne uygun tarzda okuyan ehil hocalar için kullanılır.

²⁶ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 78, 79; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, 522, 523.

1.3.1. Ses Vurgusu

Ses vurgusu, kelimelerin bütünlüğünü korumak ve manayı anlaşılır bir şekilde ifade etmek için sese verilen tona denmektedir.²⁷ Manayı eksiksiz ifade edebilmek için hemen her dilde, konuşma esnasında sese bir takım vurgular yapılmaktadır. Türkçede de ibarenin taşımadığı ya da kelimelerle anlatılamayan manalar, vurgu ile ifade edilir. Mesela “bekleme salonu” ibaresindeki vurgu ilk kelimeye yapıldığında “salonu bekleme” şeklinde mana olumsuzza dönüşür. Vurgusuz okuyunca “beklenen yer” anlamı ortaya çıkar.

Arapçada ise vurgu “nebr” kelimesiyle ifade edilir. “نبر” kökünden türeyen nebr kelimesi lügatte yükseltmek, kaldırmak, sesi yükseltmek, vurgu ile okumak, bağırarak anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten gelen “nebre” kelimesi ton, makam, aksan, vurgu, bağırış, çığlık, sesi yükseltme, tonlama, yükselti ve şişkinlik anlamında kullanılmaktadır. Hem hatibin üzerine çıkararak hutbe okumasından hem de hutbe okurken sesini yükseltmesinden dolayı, camilerde hutbe okunan özel mekâna, aynı kökten türetilen, minber denir. Nebr kelimesi terim olarak her hangi bir hece veya kelimeyi birbirinden ayırarak dinleyiciye net olarak ulaştırabilmek için belli yerlere yapılan baskı anlamına gelmektedir.²⁸

Arapça cümlelerde maksatları ifade eden kelimeler bulunmaktadır. Bu lafızlara mana harfleri denilmektedir. Mana harfleri, tek başına olduklarında anlam taşımayan, ancak bir cümle içinde veya diğer kelimelerle birlikte tam bir anlam ifade eden kelimelerdir. Bu harfler iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi âmîl olanlardır. Bunlar, başında buldukları kelimelerin irabında değişiklik meydana getirirler. Mesela cer harfleri, muzariyi cezm ve nasb eden edatlar, fiile benzeyen harfler gibi. İkincisi ise âtil olanlardır. Bunlar da başında buldukları kelimeye ve cümleye irab yönünden her hangi bir etkisi bulunmayan harflerdir. “هل ، نعم” gibi kelimeler bu gruptandır. Mana harfleri, birlikte buldukları kelimeler yönüyle fiile mahsus olanlar (masdar, nasb, cezm, şart, olumsuzluk vb harfleri), isme mahsus olanlar (cer, kase, nefy, hitap vb harfleri) ve müşterek olanlar (atıf, soru, zâid, te’kid harfler vb) olmak suretiyle üç grupta ele alınmışlardır.²⁹

Mana harfleri yazılışlarından çok okunuşlarına göre anlam kazanır ve birbirinden ayırt edilir.³⁰ Bu okuma, yerine göre sese verilen vurgular ile gerçekleştirilmektedir. Sese yapılan vurgunun, kelimenin veya cümlenin okunuşunda etkisi olmasının yanı sıra, konuşanın duygularını ifade etmek ve dinleyicide, manaya uygun tesir bırakmak gibi görevleri de vardır.³¹

Eski kaynaklarda, vurgu (nebr) konusunda fazla bilgi verilmemiştir. Bu durum vurgu hususunun ihmal edildiğini göstermemektedir. Zira görebildiğimiz kadarıyla, yazıyla ifade edilmese de uygulamada vurgu hiçbir zaman göz ardı edilmemiş ve ilk devirlerden itibaren, özellikle Kur’ân tilavetinde, daima önemini korumuştur. Klasik dönem Arapları, fesâhat ve belâgat ölçüleri içinde tabii olarak, konuşmalarında vurguyu ihmal etmemişlerdir. Bu kaynaklarda vurgunun, bir başlık altında ele alınmamasının nedeni, muhtemelen bu hususun yazıyla değil de söz ile öğrenilmesidir. Yine de nebr olmasa da vurgu konusunu akla getiren

²⁷ Bkz. Sağman, *Sağman Tecvidi*, 83; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 339. Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri*, 524; Hamdi Uygun, *Uygulamalı Kur’ân Tecvidi* (Samsun: Dinbilimleri Kitapları, 2005), 147; Komisyon, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), 3775.

²⁸ Ebu Muhammed Safvet ez-Zeynî, *el-Beyânü’s-Sedîd fi Ahkâmî’l-Kırâati ve’t-Tecvid* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 2005), 171; Kadri Yıldırım, “Arap Dilinde Nebr (Vurgu)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2003), 17/164, 165; Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, 1143, 1144.

²⁹ Mehmet Çelen, *Arapça’da Edatlar* (İstanbul: Saf Yayıncılık, 1991), 25-27.

³⁰ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 84.

³¹ Zeynî, *el-Beyânü’s-Sedîd*, 172.

bazı ibareler söz konusu kaynaklarda yer almıştır. Vurguyu ifade eden bu kelimelerin hems,³² cehr,³³ tefhîm gibi kavramlar olduğu görülmektedir.³⁴

Kur'ân tilavetinde vurgu, kelimenin lafzına ve anlamına dikkat çekmek üzere iki maksatla yapılır.³⁵ Lafza yönelik vurgular, genellikle kelime başlarına yapılmaktadır. Amaç ise kelimelerin, ibare içindeki yapısını korumak ve hatalı vurgularla kelimeleri bölmeden, bütünlüğünü koruyarak okumaktır.³⁶ Zira kelime ayrımları sağlanmadığı takdirde, ayrı ayrı lafızlar tek kelime gibi anlaşılabilir veya bir lafız iki kelime gibi düşünülebilir. Bu vurgu çeşitlerini, kelime başlarında, yan yana gelen kelimelerde ve kelime sonlarında olmak üzere üç başlık altında toplanabilir.

Kelimenin manasına yönelik yapılan vurgu çeşitleri ise cümlede, mana harflerinin anlamlarını ifade etmek ve cümlenin fesâhat ve belagatini yansıtabilmek için söz konusu harflerde yapılan vurgulardır. Bu gibi yerlerde vurgu genellikle edatların ilk harfine yapılır.³⁷

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “ما” lafzının cümledeki manasına yönelik vurgular da bu çeşit vurgulardandır.

1.3.2. Ses Yükseltimi (Raf'-i Savt)

Kur'ân kıraatinde bazı kelime, cümle ve ayetleri, manayı yansıtacak bir şekilde, ses tonunu yükselterek canlı bir şekilde okumaktır. Ses yükseltiminde ayrıca ses vurgusu kuralları da uygulanmalıdır. Ses yükseltmekten kastettiğimiz şey, anlamsız bir şekilde bağırıp çağırarak okumak demek değildir. Bilakis, sese manaya uygun eda ve sedayı vermek suretiyle okunan yerin icaz ve belagatinin hakkını vererek anlama dikkat çekmektir. Hak ve hakikati bildiren, ilahi emir ve yasakların ifade edildiği, Hakk'ın ve haklının sözlerinin yer aldığı, müjde, mükafat ve rahmet ifade eden ayetlerde sesin yükseltilmesi gerekmektedir.³⁸

1.3.3. Ses İndirimi (Hafd-ı Savt)

Kur'ân kıraatinde bazı kelime, cümle ve ayetleri, manayı yansıtacak bir şekilde, ses tonunu alçaltarak okumaktır. Ses alçaltımında yine ses vurgusu prensipleri uygulanmalıdır. Ses indiriminin tamamlandığı kısımdan sonraki lafızlarda sesin yükseltilmesi gerekmektedir. Dua ve istiğfar anlamı ifade eden, batıla mensup sözleri ifade eden, tehdit ve ibret ifade eden ayetlerde sesi alçaltarak okumak gerekmektedir.³⁹

³² Hems, sesi gizlemektir. Harfi seslendirirken mahrece itimadın zayıflığı sebebiyle nefesin akmasına denir. Hems harfleri şunlardır: ه، ح، خ، س، ش، ص، ف، ر. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, Haz. Hüseyin Harputoğlu (İstanbul: Metinler Matbaacılık, 1983), 30; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 115; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, 218.

³³ Cehr, bir sözü açıkça söylemek, sesi yükseltmek demektir. İstilahta ise harfleri harekeli olarak okurken mahrece dayanmanın kuvvetli olması sebebiyle nefesin tamamının ya da çoğunun hapsolmesine sesin ise kuvvetli bir şekilde çıkmasına denir. Cehr harfleri şunlardır: ی، و، ن، م، ل، ر، ق، ل، م، ن، و، ی. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 30; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, 218, 219; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 114.

³⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yıldırım, "Arap Dilinde Nebr (Vurgu)", 163-191.

³⁵ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 84- 86; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, 525, 526; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 340.

³⁶ Yaşar Kurt, "Fatıha Sûresi ve Tecvidi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2006), 6/3.

³⁷ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 86-88; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 341, 342.

³⁸ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 90; Aksoy, *Kur'ân Okuma Âdâbı*, 27; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 343; Ateşyürek, *Kur'ân Tilâvetinde Tecvîd ve Temsil*, 275.

³⁹ Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 344, 345. Ömer Ziyâüddin, *Âdâbu Kirâati'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'daki ses alçaltılması ve yükseltilmesi gereken ayetleri, sûreler bazında vererek, ses alçaltılması gereken ayetlerden sonra sesin yükseltilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ömer Ziyâüddin, *Âdâbu Kirâati'l-Kur'ân* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyeye), 1326.

2. Arapça'da "ما" Lafızları ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları

"ما" lafızlarının, Kur'ân-ı Kerim'deki tilavetinin nasıl olması gerektiği hususuna geçmeden önce, Arapça'daki "ما" çeşitleri, irabları, takdirleri, manaları ve Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımlarıyla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira "ما" lafızlarının pek çok çeşidi Kur'ân'da mevcuttur. Ancak, Kur'ân'da, Arapça gramer bilgilerinin dışında bazı uygulamalar da yer almaktadır. Bunlara yeri geldikçe değinilecek ve Kur'ân'dan örneklerle izah edilmeye çalışılacaktır. "ما" lafızlarını bütün yönleriyle tanımak, Kur'ân'daki tilaveti açısından oldukça önemlidir. Söz konusu edatları doğru ve yerinde bir vurgu ile okumak, ancak bu lafızları iyi tanıyıp doğru tespit etmekle mümkün olur.

Arapça'da "م" harfine "ا" ilave etmek suretiyle oluşturulan⁴⁰ "ما" lafzı, isim ve harf olmak üzere iki grupta incelenmektedir. İsim olan "ما"lar, soru (istifhâmiyye), ism-i mevsûl, kendisinden sonra gelen nekra kelimeye mevsûf olan (nekra-i mevsûfe), ma'rife-i tâmme, nekra-i tâmme, şart ismi olarak kullanılan "ما" ve taaccüb "ما"sı gibi kısımlara ayrılmaktadır. Harf olan "ما"lar ise, nâfiye, zâid olan "ما" ve masdariyye olarak kullanılan "ما" şeklinde incelenmiştir.⁴¹

2.1. İsim Olan "ما"lar

2.1.1. Soru İsmi (İstifhâmiyye) Olarak Kullanılan "ما"

"ما" İstifhâmiyye anlam ve kullanım açısından iki kısma ayrılmaktadır.

2.1.1.1. "ما" İstifhâmiyyenin Anlamı

İstifhâmiyye olarak kullanılan "ما" lafzının hakiki ve mecazi anlamda kullanımı söz konusudur.

1. Hakiki İstifhâm: Hakiki soru anlamındaki "ما" lafzı, "ne", yahut "أَيُّ شَيْءٍ" nedir" manalarına gelen soruları ifade etmek için kullanılır.⁴² Zira hakiki istifhâmda asıl olan, soran kişinin bilmediği bir şeyi sormasıdır.⁴³ Söz konusu edatın en belirgin özelliği, cümlenin başında yer almasıdır.⁴⁴

فَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ يَبِينُ لَنَا مَا لَوْنَهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ.

"Onlar, 'bizim için Rabbine dua et de rengi ne imiş açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki o sapsarı, rengi bakanların içini açan bir sığırdır' dedi."⁴⁵

Ayette geçen "ما" lafzı, hakiki istifhâm manasında kullanılmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Arapçadaki "م" harfi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Abdinnûr el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1405/1985), 377; Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *Sırru Sinâati'l-İrâb*, thk. Hüseyin Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1993), 413-432.

⁴¹ İbn Hişâm, *Mu'ğni'l-Lebîb*, 296; Mehmed Zihni, *el-Müntehab ve'l-Muktedab fi Kavâidi's-Sarf ve'n-Nahv* (İstanbul: Ma'rifet Yayınları, 1981), 363; Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, 377; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamit Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/114.

⁴² Mehmed Zihni, *El-Müntehab ve'l-Muktedab*, 361; İbn Hişâm, *Mu'ğni'l-Lebîb*, 298.

⁴³ Devserî, "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", 103; Alican Dağdeviren, *Kur'ân'ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar* (S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2001), 86; Farabî, "ما" İstifhâmiyyeyi Kitâbu'l-Huruf adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Farabî, *Kitâbu'l-Hurûf*, terc. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 25-113.

⁴⁴ Devserî, "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", 102; Muhammed el-Antâkî, *el-Minhâc fi'l-Kavâid ve'l-İrâb* (Derseâdet, İstanbul, 1983), 159.

⁴⁵ Bakara 2/69.

⁴⁶ Abdülkerîm Mahmûd Yûsuf, *Üslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimaşk: Matbaatü's-Şam, 2000), 170; Devserî, "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", 103.

2. Mecazi İstifhâm: “ما” soru isminin, Kur’ân-ı Kerim’de hakiki manasından çok, edebi ve belağî amaçlarla, farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir.⁴⁷ Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1. Tefhim ve Ta’zim (Önemine, Büyüklüğüne Vurgu Yapma):

Kur’ân’da bazı ayetlerde “ما”-i istifhâmiyye ta’zim ve tefhim bildirmektedir.⁴⁸ Yani ilgili konunun önemine ve büyüklüğüne soru kalıbında vurgu yapmaktır.

وَمَا أَذْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ .

“Kadir gecesinin ne olduğunu sana ne bildirdi?”⁴⁹

Ayetteki istifhâm ile kadir gecesinin şanının yüceliğine vurgu yapılmıştır.

2.2. Tehvil (Korkutma, Ürkütme):

Bazı ayetlerde soru kalıbında muhatap korkutulmaktadır.

الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ

“Yüreklere hoplatan büyük felaket, nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket”⁵⁰

Burada kıyamet gününün dehşetini idrak etmenin zor olduğunu belirtmek için soru üslubu ile korkutma yoluna gidilmiştir.⁵¹

2.3. Tahkîr (Hor Görme) ve Tasgîr (Aşağılama):

İlgili yerlerde hor görme ve aşağılama anlamı soru kalıbıyla ifade edilmektedir.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ

“Hani O, babasına ve kavmine ‘ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?’ demişti”⁵²

Ayette, Hz. İbrahim’in, kavminin taptığı putları aşağılamak⁵³ için “ما” istifhâmiye, tahkîr ve tasgîr manasında yer almıştır.

2.4. İnkâr Manası (İstememek, Hoş Görmemek):

Kur’ân’da bazı ayetlerde, bir şeyin istenmediği ya da hoş karşılanmadığı, soru kalıbı ile verilmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ .

“Ey Peygamber eşlerinin rızasını arayarak Allah’ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵⁴

Söz konusu ayette Hz. Peygamber’in eşlerini memnun etmek adına, kendisine helal olan bir şeyi haram kılması hoş karşılanmamış ve kabul görmemiştir. Bu durum ayette istifhâm-ı inkâr⁵⁵ ile ifade edilmiştir.

2.5. Taaccub (Hayret):

İstifhâm edatı “ما”, “مَا لِي” ne oluyor ki” kalıbıyla bir halin, konunun veya durumun hayretini ifade eder.

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ .

⁴⁷ Bolelli, *Belağat Kur’an Edebiyatı*, 215; Dağdeviren, *Kur’ân-ı Kerim’de Sorular ve Cevaplar*, 86.

⁴⁸ Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1983), 1/95.

⁴⁹ Kadr 97/2.

⁵⁰ Kârî'a 101/1,2.

⁵¹ Dağdeviren, *Kur’ân-ı Kerim’de Sorular ve Cevaplar*, 89.

⁵² Enbiya 21/52.

⁵³ Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur’âni'l-Kerîm”, 104.

⁵⁴ Tahrim 66/1.

⁵⁵ Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/98; Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur’âni'l-Kerîm”, 104.

“Ey kavmim, bana ne oluyor? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz.”⁵⁶

Ayet-i Kerimede, kavmini hidayete ve kurtuluşa çağırın mümin bir kişinin, kavminin kabul etmemesine ve karşı gelmesine hayret edilmektedir. Bu durum taaccüb manası veren soru ile ifade edilmiştir.⁵⁷

2.6. İstihzâ (Alay Etme):

Soru kalıbıyla alay etmeyi ifade eder.

وَلَيْنُ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيْقُولُنَّ مَا يَحْسِبُهُ آلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ.

“Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek o zaman da mutlaka ‘onu ne alıkoyuyor ki?’ derler. İyi bilin ki azap onlara geleceği gün kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.”⁵⁸

Hz. Peygamber, şirk koşmalarından dolayı ahiretteki azabın şiddetiyle korktuğunda müşrikler, “azap niye hemen gelmiyor, onu ne alıkoyuyor” şeklinde alaya almışlardı.⁵⁹ Müşriklerin bu tavrı ayette istihza bildiren soru ile ifade edilmiştir.⁶⁰

2.7. Takrîr (İkrar Ettirme, İspat Ettirme):

Öğrenmek için değil muhataba tasdik ve ikrar ettirmek için soru kalıbı kullanılmıştır.

وَمَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ.

“Şu sağ elindeki nedir? Ey Musa.”⁶¹

Allahü Teâlâ bu ayette, Hz. Musa’nın elindeki bilmesine rağmen bunun ne olduğunu Hz. Musa’ya söyletirmek için, takrîr ifade eden soru ifadesi kullanmaktadır.

2.8. Takrîr’ ve Tevbih (Kınama ve Azarlama):

Kur’ân’daki bazı ayetlerde, kınama ve azarlama konusu, soru üslubu ile yapılmıştır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا تِلْكَ نَجْمَاتُ اللَّيْلِ وَالنُّجُومِ وَمَا يُشْرِكُونَ بِاللَّهِ قُلْ إِنِّي أَعْلَمُ بِمَا تُشْرِكُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ.

“Onlara Allah’ın indirdiği (Kur’ân)a iman edin denilince, biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız deyip ondan sonra gelen (Kur’ân) inkar ederler. Hâlbuki o ellerinde bulunan (Tevrat’ı) tasdik eden hak bir kitaptır. De ki: Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah’ın peygamberlerini öldürüyordunuz?”⁶²

Bu ayette İsrailoğulları, peygamberleri öldürdüklerinden dolayı, takrîr’ ve tevbih⁶³ bildiren soru edatı kullanılarak kınanmış ve azarlanmıştır.

2.9. İtâb (Sert Üslupla Azarlama):

Yine Kur’ân’da sert bir üslupla muhatabın azarlanması murad edildiğinde soru kalıbı kullanılmıştır.

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعُونَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَافِرِينَ.

“Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?”⁶⁴

⁵⁶ Mü’min 40/41.

⁵⁷ Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/96; Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur’âni'l-Kerîm”, 104.

⁵⁸ Hûd 11/8.

⁵⁹ Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 3/150.

⁶⁰ Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/97; Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur’âni'l-Kerîm”, 104.

⁶¹ Tâ-Hâ 20/17.

⁶² Bakara 2/91.

⁶³ Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur’âni'l-Kerîm”, 104.

Tebük gazvesine katılmak istemeyen münafıklara Hz. Peygamber izin vermişti. Ayette Peygamberimizin bu tavrı, itâb⁶⁵ üslubuyla uyarılmıştır. Esasen burada Müslümanların münafık ve bozguncu kişilere karşı uyanık olmasına uyarı da bulunmaktadır.⁶⁶

2.10. İstib'ad (Uzak İhtimal):

Bazı ayetlerdeki ifade edilen hususlar eğer uzak bir ihtimal içindeyse, bu durum soru üslubu ile ifade edilmektedir.

وَمَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفُصْلِ.

“Hüküm ve ayırım gününü sana ne bildirdi.”⁶⁷

Ayette hüküm ve ayırım gününü (ahiret) bilmenin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Zira kıyamet gününün mahiyetini, Allah bildirmediği, hiç kimsenin bilemeyeceğini ve tasavvur edemeyeceğini ifade etmek için gelen soru edatı, istib'ad anlamında kullanılmıştır.⁶⁸

“ما”-i istifhâmiyye ile ilgili bir başka husus da şudur: Arapça’da “ما” soru edatı çoğunlukla gayr-i akıller (hayvan ve eşya) için “مَنْ” soru edatı ise akıllı varlıklar için kullanılmaktadır.⁶⁹ Kur’ân-ı Kerim’de ise, “ما” soru edatı ile akılsız varlıkların cinsleri, sıfatları sorulmakla birlikte akıllı varlıkların da cinsleri ve sıfatlarının sorulduğu görülür.⁷⁰

Tâ-Hâ sûresi 49. ayette (قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى) (Firavun) Rabbiniz kimdir ey Musa? Dedi), Rabbin kim olduğu sorulurken “مَنْ” soru edatı kullanılmıştır. Şuarâ sûresi 23. ayette (قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ) Firavun dedi ki: (Ey Musa) âlemlerin Rabbi nedir? Dedi), yine Rabbin kim olduğu sorulurken bu sefer “ما” soru edatı kullanılmıştır.⁷¹ Bu şekilde “ما” edatı, “من” anlamında kullanılarak tağlib sanatı⁷² uygulanmıştır.

2.1.1.2. “ما” İstifhâmiyyenin Kullanımı

Kur’ân-ı Kerim’de lafzî şekliyle “ما”-i istifhâmiyye, asıl haliyle “ما”, sonundaki elifin hazfedilmesiyle “م” ve sonuna “ا” ilave edilmesiyle “ما ذا” olmak üzere üç şekilde yer aldığı görülmektedir.

“ما” İstifhâmiyyenin asli hali daha önce açıklandığından burada diğer iki hali ele alınacaktır.

1. “ما” İstifhâmiyyedeki Elifin Hazf Edilmesi

“ما” lafzından önce harf-i cer geldiğinde, sonundaki “ا” hazfedilir.⁷³ Elifin düşmesine delalet etmesi için “م” harfi fetha harekeli kalır. “ا”nın hazfedilmesinin nedeni, istifhâm ile haberin yani mevsûlenin birbirinden ayırt edilmesidir.⁷⁴

⁶⁴ Tevbe 9/43.

⁶⁵ Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, 104.

⁶⁶ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, 3/18.

⁶⁷ Mürselât 77/14

⁶⁸ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, 5/527.

⁶⁹ Antâkî, *el-Minhâc*, 152; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya Tekin Kitabevi Yayınları, 1997), 249; Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf Nahiv Edatlar* (İstanbul: İFAV, 2003), 233; Ahmet Yaşar, *Arapça'nın Temel Kuralları* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996), 449.

⁷⁰ Dağdeviren, *Kur'ân'ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar*, 85.

⁷¹ Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, 103.

⁷² Kısaca “Bir şeyin lafzının diğer bir şeyin lafzının yerine kullanılması” şeklinde açıklanan tağlib sanatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. M. Edip Çağmar, “Arap Dilinde Tağlib” *DÜİFD*, Diyarbakır, 2002), 4/95-111.

⁷³ حَتَامٌ لَمْ أَصْنَعْ فِي مَا أَصْنَعْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ” Kur’ân’da bazı ayetlerde “ما” lafzından önce harf-i cer gelmesine rağmen elifin hazfedilmediği görülmektedir. Bu durum, söz konusu ayetlerdeki lafzın istifhâmiyye olmayıp mevsûle olmasından kaynaklanmaktadır. Nûr sûresi 14.ayetdeki “لَمْ أَصْنَعْ فِي مَا أَصْنَعْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ” söz konusu uygulama, bu duruma örnek olarak verilebilir

وَأِنِّي مُرْسَلَةٌ إِلَيْهِمْ بِحَدِيثِ فَئَاطِرَةٍ بِمِ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ.

“Ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne haberle döneceklerine bakacağım.”⁷⁵

Ayette görüldüğü gibi, “ب” cer harfine bitişen “بما” lafzının elifi hafzedilmiş böylelikle de ism-i mevsûlden ayırt edilmiştir.

2. “ما” İstifhâmiyyeye “ذا” İlave Edilmesi (ما ذا)

“ما”-i istifhâmiyyeye “ذا” ilave edilmek suretiyle kullanılması da söz konusudur. Bu durumda “ا”i hafzedilmez.⁷⁶ Gayri akiller için kullanılan⁷⁷ “ما ذا”; ne, neyi, neye, bu ne, bu nedir gibi manalara gelir.⁷⁸ “ما ذا” ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler şunlardır:

2.1. “ما” İstifhâm, “ذا” İsm-i Mevsûl Olarak Kabul Edilmesi

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخُمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ.

“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: ‘onlarda hem büyük günah hem de insanlar için bazı zahiri yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.’ Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar, de ki: ‘ihtiyaçtan arta kalanı.’ Allah size ayetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.”⁷⁹

Bu ayetteki “الْعَفْوَ” kelimesini çoğunluk mansub okurdu. Bu durumda “ما”nın istifhâm “ذا”nın ise zâid olması uygundur.⁸⁰ Ebu Amr (ö. 771) ise aynı kelimeyi merfu olarak okumuştur.⁸¹ Bu durumda “ما”nın istifhâm edatı olup mübtedâ, “ذا”nın da ism-i mevsûl olup haber olması ihtimali vardır.⁸²

2.2. “ما”nın Terkip Olarak İstifhâm Kabul Edilmesi

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ مَا تُفْعَلُ مَا نُنْفِقُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ.

“Çocuk kendisi ile birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona ‘yavrum ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım ne dersin’ dedi. O da ‘babacığım emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi.”⁸³

Ayette altı çizili “مَاذَا” edatı, terkip halinde istifhâm olarak gelmiştir.⁸⁴

2.3. “ما”nın Terkip Olarak İsm-i Mevsûl Kabul Edilmesi

هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ.

“İşte Allah’ın yarattıkları! haydi Allah’ı bırakıp da taptıklarınızın yarattığını bana gösterin! Hayır, zalimler açık bir sapıklık içindedirler.”⁸⁵

Ayetteki “مَاذَا” edatı, terkip halinde mevsûle olarak gelmiştir.⁸⁶

⁷⁴ İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/ 298, 299; Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/101; Antâkî, *el-Minhâc*, 320; Türk, *Arapça Dil Bilgisi*, 203.

⁷⁵ Neml 27/35.

⁷⁶ İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/300.

⁷⁷ Antâkî, *el-Minhâc*, 225.

⁷⁸ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 233.

⁷⁹ Bakara 2/219.

⁸⁰ Yahya Suzan, *Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu* (D. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2001), 42.

⁸¹ Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/103.

⁸² İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/300; Suzan, *Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu* 41.

⁸³ Saffat 37/102.

⁸⁴ Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 103.

⁸⁵ Lokmân 31/11.

⁸⁶ İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/301; Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/105; Suzan, *Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu*, 41.

2.1.2. İsm-i Mevsûl (İlgi Zamiri) "ما" sı

İsm-i mevsûl, manası kendisinden sonra gelen cümle veya şibh cümle ile açıklanan, bu cümleyi veya şibh cümleyi başka bir cümleye bağlayan marife isimdir. İsm-i mevsûller; hâss (hususî) ism-i mevsûl, müşterek (umumî) ism-i mevsûller olmak üzere ikiye ayrılır. Hass ism-i mevsûller "الذى، التى، اللذان، اللتان، الذين، اللواتى" gibi müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemi şekilleri bulunan ism-i mevsûllerdir. Müşterek ism-i mevsûller ise müzekkeri, müennesi, müfredi, tesniye ve cemisi bulunmayan hangi şahıs için kullanıldığı ait zamirinden anlaşılan "ما، من" gibi ism-i mevsûllerdir.⁸⁷ Müşterek ism-i mevsûller, isim (cümlelerin unsuru) olurlar, sıfat olmazlar.

Görüldüğü gibi "ما"-i mevsûle müşterek ism-i mevsûllerdendir. Genellikle gayr-i akil (hayvan veya eşya) için kullanılır. Buna aşağıdaki ayeti örnek olarak verebiliriz.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ.

"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar, ahirete de kesin olarak inanırlar."⁸⁸

Yukarıda yer alan ism-i mevsûl "ما"ları, aşağıda görüldüğü üzere aslında "الذى" manasına gayri akiller için kullanılmıştır.

"وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ" "بِالَّذِي" "أُنزِلَ إِلَيْكَ" "وَالَّذِي" "أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ" وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ.

"ما"-i istifhâmiyyede olduğu gibi, "ما"-i mevsûle bazen, cümledeki konumuna ve siyakına göre akıllılar için de kullanılabilir.⁸⁹ Bu durumda yine tağlib sanatı uygulanmış olmaktadır.⁹⁰

يُسَبِّحُ اللَّهَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ.

"Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ı tespih eder."⁹¹

Yukarıdaki ayette yer alan "ما" lafzı, akıllı-akılsız her şeyi kapsamaktadır.

"ما"i mevsûlenin manası müphemse "مِنْ" harf-i cerli bir isimle (hal) ile açıklanır.⁹² Aşağıdaki ayet bu kullanıma örnek olarak verilebilir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَكْبِرُونَ.

"Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden hiçbir rızık sağlamayan ve buna gücü de yetmeyen şeylere tapıyorlar."⁹³

"ما"i mevsûle şu alametler ile tespit edilebilir. "ما" lafzının, "لا، ليس، لم" edatlarından önce, "الآ" edatından sonra gelmesi durumunda mevsûle olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Bu duruma sırasıyla şu ayetler örnek olarak verilebilir:

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ.

"O, insana bilmediğini öğretendir."⁹⁵

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 226-228.

⁸⁸ Bakara 2/4.

⁸⁹ Devserî, "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", 98; Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 6; Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 245.

⁹⁰ Çağmar, *Arap Dilinde Tağlib*, 108.

⁹¹ Cuma 62/1.

⁹² Muhammed Ahmed Sağır, *Edevâtü'n-Nahviyye fi Kütübi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 260.

⁹³ Nahl 16/73.

⁹⁴ Devserî, "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", 96; Muhammed Ali Tâhâ ed-Durre, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhû* (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2009), 10/ 750.

⁹⁵ Alak 96/5.

Ayetteki mevsûle⁹⁶ olan “ma” lafzının “lâm” den önce geldiği görülmektedir. Bu şekilde “ma”nın mevsûle olduğu desteklenmiştir.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيْهِنَّ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ فُتْنًا فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ.

“Allah kıyamet günü şöyle diyecek: ‘Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin, dedi’. İsa da şöyle diyecek: ‘Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söyleyemem. Benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilersin’.”⁹⁷

Ayette mevsûle⁹⁸ olan “ma” lafzının “lâim” den önce geldiği görülmektedir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ.

“Hani Rabbin meleklerle, ‘ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar ‘orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz’ demişler. Allah da ‘ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.”⁹⁹

Görüldüğü gibi ayetteki mevsûle olan “ma” lafzı, “lâ” dan önce gelmiştir.¹⁰⁰

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.

“Melekler, ‘seni bütün eksikliklerden uzak tutarız, senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur, şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin’ dediler.”¹⁰¹

Bu ayet-i kerimede ise “lâ” dan sonra gelen “ma” lafzının, mevsûle¹⁰² olarak yer aldığı görülmektedir.

2.1.3. Şart İsmi Olarak Kullanılan “ma”

Bu durumda olan “ma” lafızları iki fiili cezme eder. Birincisi şart fiili, ikincisi cevap ya da cezadır. Gayr-i akiller için kullanılan söz konusu edat Türkçeye “ne ... ise” şeklinde tercüme edilir.¹⁰³ Genellikle bu lafız cümlelerin başında yer alır.¹⁰⁴ Bulunduğu cümlede ya mahallen merfu mübtedâ ya da mahallen mansub mefulün bih olur.¹⁰⁵ Kendisinden sonra mutlaka ya zahiren ya da takdiren bir fiil gelir.¹⁰⁶

مَا نُنَسِّخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِمَّا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ya da ertelersek) yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”¹⁰⁷

⁹⁶ Muhammed Vesafî, *el-Cedvelü fi İ'râbi'l-Kur'ân ve Sarfihî ve Beyânihî* (Beirut: Dâr'ur-Reşid, ty), 15/367.

⁹⁷ Mâide 5/116.

⁹⁸ Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân-i'l-Kerîm ve Beyânuhû* (el-Yemâme, Humus, ty), 3/52.

⁹⁹ Bakara 2/30.

¹⁰⁰ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, 1/78.

¹⁰¹ Bakara 2/32.

¹⁰² Ebu Hayyân el-Endülîsî, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhîd* (Beirut: Dârul-Mektebeti'l-İlmiyye, 1993), 2/297.

¹⁰³ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* (Konya: Tekin Kitabevi, 1984), 123; Yaşar, *Arapça'nın Temel Kuralları*, 409; Türk, *Arapça Dil Bilgisi*, 204.

¹⁰⁴ Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, 101.

¹⁰⁵ Yaşar, *Arapça'nın Temel Kuralları*, 381.

¹⁰⁶ Osman Aşçıoğlu, “Arap Dilinde Şart Kipi”, (Bursa: UÜİFD, 1992), 4/190.

¹⁰⁷ Bakara 2/106.

Ayet-i kerimede görüldüğü gibi, “ma” şartıyye, kendisinden sonra gelen iki fiili cezm etmiştir. Birinci fiil şart, ikincisi ise cevaptır.

2.1.4. Taaccüb “ma” sı

Taaccüb (hayret) anlamı ifade eden bu edat taaccüb fiillerinden önce gelen nekra bir isim olup “ne!, amma da ...!” gibi manalara gelir.¹⁰⁸ Cumhurun görüşüne göre Kur’ân-ı Kerim’de sadece iki yerde taaccüb “ma” sı bulunmaktadır.¹⁰⁹

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ.

“İşte bunlar hidayeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdılar!”¹¹⁰

Çoğunluğun görüşüne göre bu ayette, hayret ve taaccüb anlamı vardır. Hayret edilmesi istenilenler yaratıklardır. Yani “sizler bunların ateşe karşı dayanıklı oluşlarından ve orada kalacakları süreden dolayı hayret ediniz” demektir. Başka bir görüşe göre, buradaki “ma” lafzı azarlama anlamında bir soru olabilir. Bu şekilde kabul edildiğinde mana “Onların (cehennemliklerin) amellerine dayanıp sabretmelerini sağlayan şey de nedir?” şekline dönüşür. Yine bunun dışında onları küçümsemek ve yaptıklarını hafife almak anlamında mecazi bir soru olduğu da ifade edilmiştir.¹¹¹ İkincisi ise şu ayettir:

فَتِنًا لِلْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ.

“Kahrolası (inkârcı insan) ne nankördür, o”.¹¹²

Bu ayet-i kerimede de “ma” lafzı, Allah’ın iyiliklerinin çokluğunu bilmesine rağmen insanın nankörlük içinde bulunmasından dolayı taaccüb ve hayret ifade etmektedir. Azarlama anlamında istifhâm olması da caizdir denilmiştir. Yani “insanı o küfre (ve nankörlüğe) iten nedir?” demektir.¹¹³

Bu iki ayetten başka, aşağıda yer alan ayetteki “ma” lafzının, kıraat farklılığından dolayı taaccüb manası ifade ettiği de söylenmiştir:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ.

“Ey insan, cömert Rabbine karşı seni ne aldattı.”¹¹⁴

Bu ayet-i kerimede “ma” lafzı, cumhurun görüşüne göre istifhâmdır. Ancak, Said b. Cübeyr (ö.951) ile el-A’müş (ö.148), “عَزَّكَ” kelimesinin başına hemze ilave ederek “أَعَزَّكَ” şeklinde okumuşlar ve taaccüb manası vermişlerdir.¹¹⁵

2.2. Harf (Edat) Olan “ma” lar

Harf olan “ma” lafızları şunlardır:

2.2.1. Nâfiye (Olumsuzluk) “ma” sı

“ma”-i nâfiye, hem isim hem de fiil cümlesinin başında bulunan olumsuzluk harfidir.

¹⁰⁸ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 124; Yaşar, *Arapça’nın Temel Kuralları*, 409; Türk, *Arapça Dil Bilgisi*, 204.

¹⁰⁹ Bedreddin Muhammed bin Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâri’t-Turâs, ty), 4/404; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 104, 105; Suzan, *Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu*, 37.

¹¹⁰ Bakara 2/175.

¹¹¹ Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l*, terc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 2/481, 482.

¹¹² Abese 80/17.

¹¹³ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/409.

¹¹⁴ İnfitar 82/7.

¹¹⁵ Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 404; Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/109; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 105.

1. Fiil Cümlesinde Mâzi ve Muzâri Fiilden Önce Gelen “ma”-i Nâfiye

Mâzi fiilden önce geldiğinde sadece olumsuzluk ifade eder ve “-medi, -madı” anlamına gelir. Aşağıdaki ayette sözü edilen kullanıma örnek verilmiştir:

وَمَا جَعَلْنَا لَيْشَرَ مِنْ قَبْلِكَ الْخَالِدُوتَ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ.

“Biz senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?”¹¹⁶

Muzâri fiilden önce geldiğinde nefy-i hal (şimdiki zamanın olumsuzu) ifade eder ve “-mıyor, -mıyor, -mez, -maz” manalarına gelir. Aşağıdaki ayet de bu duruma örnektir:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤْتِ إِيَّكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَطْلُمُونَ.

“Onları hidayeti erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayır için ne harcarsanız kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak ne harcarsanız -hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir.”¹¹⁷

Fiillerin başında bulunan olumsuzluk “ma”sı, sadece anlamı olumsuzu çevirir. Cümlede irab yönünden herhangi bir etkinliği (amel) bulunmaz.¹¹⁸

2. İsim Cümlesinin Başına Gelen “ma”-i Nâfiye

“ma” nâfiye, isim cümlesinin başına geldiğinde “ليس”ye benzeyen edatlardan birisi olur. Bu benzerlik hem mana yönünden hem de amel etme yönündedir. Manası tıpkı “ليس” gibi yerine göre “değil-olmadı vb.” şeklindedir. Amel etme bakımından ise “ليس” gibi ismini ref haberini nasb eder. Bu etki Hicaz lehçesine göredir. Bundan dolayı hicaziye “ma”sı olarak da isimlendirilir.¹¹⁹

“ma” edatının “ليس” gibi amel edebilmesi için, haberinin isminden önce gelmemesi, kendisinden sonra, olumsuzluğu bozan istisna harfi “الْا”nın gelmemesi ve “ma” ile ismi arasında “الْا” harfinin gelmemesi gerekir. Bu şartlar gerçekleşmediğinde “ma” lafzı “ليس” gibi amel etmez, sadece olumsuzluk ifade eder. Kendisinden sonra gelen mübtedâ ve haber, merfu olarak kalır. Bunlara irab yönünden herhangi bir tesiri olmaz.¹²⁰

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيُؤْمِنُونَ بِمَنْكُرٍ مِنَ الْقَوْلِ وَرُؤَا إِنْ اللَّهَ لَعَفُؤٌ غَفُورٌ.

“İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”¹²¹

Ayette “ma” lafzı, “ليس” gibi amel etmiştir. “هُنَّ” zamiri mahallen merfu olup ismi, “أُمَّهَاتِهِمْ” ise haberidir.

¹¹⁶ Enbiyâ 21/34.

¹¹⁷ Bakara 2/272. Bu ayet-i Kerîmede altı çizili olan “ma” edatı nâfiye, diğer iki edat ise şartıyedir. Şartıye edatlarının ilkinde ما edatından sonra gelen fiilin cezm edilmesi ve cevap cümlesinde ف harfinin gelmesi şartıyeye delildir. Diğer edatın şartıye olduğunun delili ise kendisinden sonra gelen fiili cezm etmesidir. Bkz. İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/303.

¹¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 405, 406; İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/303; Mehmed Zihni, *El-Müntehab ve’l-Muktedab*, 362; Antâkî, *el-Minhâc*, 321; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 123; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 111, 112; Yaşar, *Arapça’nın Temel Kuralları*, 411.

¹¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 404; Abdülhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/116.

¹²⁰ Talû, *Nahiv İlmi*, 79; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 214; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 289.

¹²¹ Mücadele 58/2.

Aşağıdaki ayette görüldüğü gibi, olumsuzluk anlamını te'kid etmek için bazen “ما”nın haberinin başına zâid “ب” harf-i ceri gelebilir.¹²²

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا فَمَا نُحْرُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ.

“Dediler ki: ‘bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.’”¹²³

Yine “ما” lafzının isminin başında, istiğrak (genellik) manasını ifade eden “مِنْ” harf-i ceri bulunabilir ve olumsuzu te'kid eder.¹²⁴

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ.

“Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı.”¹²⁵

“ما” nâfiyeden sonra genellikle “اذا, لكن, حتى” edatlarının gelmesi, “ما” nâfiyenin alametlerinden sayılmıştır. Aşağıdaki ayet bu kullanıma dair bir örnektir.

يُحَادِثُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُخَدِّعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ.

“Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”¹²⁶

Bu ayet-i kerimede “ما” lafzı nâfiye olup kendisinden sonra “ألا” edatı gelmiştir.¹²⁷ “ألا” edatı ise kasr (özgüleme) ifade etmiş ve “ما”nın “ليس” gibi amel etmesini engellemiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de “ما” dan sonra “اذا, لكن, حتى” edatları geldiği halde olumsuzluk manasının dışında, mevsûle, masdariyye gibi farklı manalarda da geldiği görülmektedir.¹²⁸ Aşağıdaki ayette “ما” lafzından sonra “ألا” edatı gelmiştir. Ancak buradaki “ما” lafzı nâfiye değil mevsûle konumundadır.¹²⁹

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا.

“Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir.”¹³⁰

2.2.2. Zâid Olan “ما”

Arapça’da zâid¹³¹ olarak kullanılan harflerden biri de “ما” harfidir. Zâid “ما”, diğer zâid harflerde olduğu gibi kendi asli anlamının dışında edebî ve belağî bir takım amaçlarla zâid olarak kullanılmaktadır. Bu anlam ise cümlede zâid “ما”nın te'kid ifade etmesidir.¹³²

¹²² Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 105; Talû, *Nahiv İlmi*, 79.

¹²³ A’raf 7/132.

¹²⁴ Mehmed Zihni, *El-Müntehab ve’l-Muktedab*, 117; Talû, *Nahiv İlmi*, 79; Abdolvâhid Sâlih, *el-I’râbu’l-Mufassal li Kitâbi’llahî’l-Murattel* (yy: Dâru’l-Fikr, 2002), 12/157.

¹²⁵ Hâkka 69/47.

¹²⁶ Bakara 2/9.

¹²⁷ Sâlih, *el-I’râbu’l-Mufassal*, 1/17.

¹²⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 406; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 106, 107.

¹²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 406; Sâlih, *el-I’râbu’l-Mufassal*, 2/257; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 106, 107.

¹³⁰ Nisâ 422.

¹³¹ Kelime olarak zâid, artmak çoğalmak, fazlalaşmak anlamına gelen “زاد” fiilinin ism-i faili olup artan, çoğalan gibi anlamlara gelmektedir. İstilahe olarak ise, kelimenin asli harflerine bir veya birden çok harf ilave etmek demektir. Ayrıca cümlede bulunması ile bulunmaması arasında fark olmayan kelimelerdir şeklinde de tarif edilmiştir. Dolayısıyla Arap dilinde zâid harfler, cümlede, gramer bakımından gerekmediği halde, edebi sebeplerle, manayı pekiştirmek yahut lafzı süslemek veya fesâhatı artırmak bazen de vezni düzgün bir şekle getirmek istemek gibi nedenlerle kullanılmaktadır. Sözü edilen zâid harfler şunlardır: “ان, إن, ما, ل, من, بك”. Görüldüğü gibi zâid harfler grubunda “ما” lafzı da yer almaktadır. Fakat bazı âlimler, Kur’ân’da zâid kelimesi ifadesini kabul etmemektedir. Aynı âlimler, zâid yerine, te’kid (vurgu), sıla (bağ) veya mukham (araya girmiş) ifadelerini kullanılmışlardır. Buna sebep olarak, Kur’ân’ı koruma konusunda titizlik gösterilmiştir. Bu görüşü savunanlara göre, Kur’ân’da bir eksiklik

Zâid “ma” iki kısımdır:

1. Kâffe Olan (Ameli Engelleyen) Zâid “ma”

Zâid “ma” lafzı, fiile benzeyen ve tahkik (pekiştirme) anlamı ifade eden “İN” ve kardeşlerinden (لعل، لكن، أن، إن، أن) sonra geldiğinde onların, ismini nasb, haberini ref etme şeklinde amel etmesine engel olur. Amelden alıkoyduğu kısma ise mekfûfe (ameline engel olunmuş) denilir. “ma”-i zâide “İN”den sonra geldiği zaman kendisinden sonra gelen isim mübtedâ ve merfu olup “انما” edatı, ancak, sadece anlamı veren kasr edatı olur.¹³³ Mesela:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ .

“Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”¹³⁴

Bu ayet-i kerimede “انما” edatı isim cümlesinin başına gelmiştir. Görüldüğü gibi “İN”nin amel etmesini ortadan kaldırmıştır. Yani, “انما” edatından sonra gelen cümle, mübtedâ ve haber olmak üzere merfu olarak yer almıştır. “İN”nin cümle üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştır.¹³⁵

Zâid “ma” ile birleşerek “انما” şeklinde gelen bu lafız, sadece isim değil, kasr ifade edecek şekilde fiil cümlesinin başına da gelebilir. Aşağıdaki ayet söz konusu kullanıma örnek teşkil eder:

وَمِنَ النَّاسِ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ .

“İnsanlardan (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah’a karşı ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹³⁶

Nahivcilerin çoğu “انما” edatının cümlede herhangi bir öğeyi (fiil, fail, mef’ul, mübtedâ, haber, mecrur, hal gibi) te’kîd edebileceğini ifade edip bu öğelerden hangisini te’kîd ederse o öğenin cümlede en son bırakılacağını söylemişlerdir.¹³⁷ Yukarıdaki ayette âlimler vurgulanmıştır. Diğer bir örnek de şudur:

قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ .

“Nuh dedi ki: ‘onu size ancak Allah getirir ve siz (Allah’ı) aciz bırakamazsınız’.”¹³⁸

Bu ayet-i kerimede te’kîd faile yapılmış olup fail olan “الله” lafzı, cümlede mefulden sonra yer almıştır.

ya da fazlalığın olması mümkün değildir. Ayrıca Kur’ân’da zâid kelimelerin varlığının kabulü, İslam düşmanlarının, İslam’a saldırı konusundaki iddia ve isteklerine hizmet edebilecektir. Halbuki Kur’ân’da kullanılan zâid kelimelerden maksat, varlığı ile yokluğu arasında bir fark bulunmayan gereksiz fazlalık anlamında bir zâidlik değildir. Buradaki zâidlik, kelimenin asli anlamından sıyrılarak bir takım edebî ve belağî anlamlar doğrultusunda kullanılması halidir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/70-74; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 167; Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde Zâid Edatların İletişim Değeri” (Sivas: CÜİFD, 2001) 5/390; Ahmet Yüksel, *Biçim, Anlam ve İmla Yönüyle Arapçada Zâidlik* (Samsun: Etüt Yayınları, 2005), 15; a.m., “Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, (2004), 17/172, 173; a.m., *Kur’ân’ı Kerim’de Harfler*, 85.

¹³² Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/77.

¹³³ Yaşar, *Arapça’nın Temel Kuralları*, 410; Türk, *Arapça Dil Bilgisi*, 204; Yüksel, *Biçim, Anlam ve İmla Yönüyle Arapçada Zâidlik*, 127, 128.

¹³⁴ Hucurât 49/10.

¹³⁵ Sâlih, *el-I’râbu’l-Mufasssal*, 11/171.

¹³⁶ Fâtır 35/28.

¹³⁷ “انما” edatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 76; Sağır, *Edevâtü’n-Nahviyye*, 266; Yüksel, *Kur’ân’ı Kerim’de Harfler*, 71.

¹³⁸ Hûd 11/33.

Bu gruba giren “ma” lafızları, fiil veya edatların sonuna da bitişebilir. “ktr, ql, tal” fiillerinin sonuna bitiştiği takdirde bu fiillerin fail almasını engeller ve bunlardan sonra yine fiil cümlesi gelir.¹³⁹

Yine “ma” edatı, “in”de görüldüğü gibi, “k, rb” harf-i cerlerine bitiştiği takdirde bu harf-i cerlerin amel etmesini engeller. Bu durumda harf-i cerden sonraki isim car-mecrur olmaz, mübtedâ ve merfu olarak kalır.¹⁴⁰

2. Kâffe Olmayan (Ameli Engellemeyen) Zâid “ma”

Bu çeşit zâid “ma” lafzı, kâffede olduğu gibi, cümleye te’kîd anlamı katarak manayı kuvvetlendirir ancak cümleye irab yönünden etkisi olmaz.¹⁴¹

“ma” lafzının zâid olduğu ve te’kîd ifade ettiği durumlar şunlardır:

2.1. “ma” lafzı, cezm eden şart edatlarından sonra geldiğinde zâid olur. Bu edatlardan en çok “â, â, â, â”den sonra gelmektedir.¹⁴² Bu durumda söz konusu edatlar “â, â, â, â” şekline dönüşür. Aşağıdaki ayetler sırasıyla bu kullanımlara örnek olarak verilmiştir:

وَإِنَّمَا تَخَافَنَ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةٌ فَانْبَدِ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ.

“Eğer (anlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan sen de anlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez.”¹⁴³

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَوَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.

“Doğu da batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (rızası) işte oradadır. Şüphesiz Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”¹⁴⁴

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَانَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوا يَمَّا وَابْتَعِ بِذَلِكَ سَبِيلًا.

“De ki: ‘(Rabbinizi) ister Allah diye ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın en güzel isimler onundur’. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”¹⁴⁵

2.2. “ma” lafzı, cezm etmeyen şart edatlarından sonra geldiğinde de zâid olur. Bu edatlardan en çok “â, â, â, â”dan sonra geldiği görülmektedir.¹⁴⁶

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً نَظَرْتُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَآكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ.

“Bir sûre indirildiği zaman ‘sizi bir kimse görüyor mu?’ diye birbirlerine göz ederler, sonra da sıvışıp giderler. Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı Allah onların kalplerini çevirmiştir.”¹⁴⁷

2.3. Yine “ma” lafzı, “l, b, n, m, k, e” gibi harf-i cerlerden sonra da zâid olarak gelir. Böylece harf-i cer ile mecruru arasına girdiğinde cümledeki anlamı zorunlu olarak te’kîd eder.¹⁴⁸

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ.

¹³⁹ İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/306; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 170.

¹⁴⁰ İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/309, 310; Yaşar, *Arapça’nın Temel Kuralları*, 410.

¹⁴¹ Yüksel, *Kur’ân’ı Kerim’de Harfler*, 101.

¹⁴² Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 77; Yüksel, *Kur’ân’ı Kerim’de Harfler*, 102.

¹⁴³ Enfâl 8/58.

¹⁴⁴ Bakara 2/115.

¹⁴⁵ İsra 17/110.

¹⁴⁶ Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 77; Yüksel, *Kur’ân’ı Kerim’de Harfler*, 103.

¹⁴⁷ Tevbe 9/127.

¹⁴⁸ Yüksel, *Kur’ân’ı Kerim’de Harfler*, 129.

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet, onlar için Allah’tan bağışlanma dile, iş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azm ettin mi artık Allah’a tevekkül et. Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever.”¹⁴⁹

Yukarıdaki ayette “ما” lafzı, “ب” harf-i ceri ile mecruru arasına girmiş ve cümleye zorunlu te’kid anlamı katmıştır.

قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِيُصْبِحَ نَادِمِينَ.

“(Allah) ‘yakın zamanda mutlaka pişman olacaksınız’ dedi.”¹⁵⁰

Burada “ما” lafzı, “ع” harf-i ceri ile mecruru arasında yer almış ve cümleye zorunlu te’kid anlamı katmıştır.

2.4. “ما” lafzı, muzaf ile muzafun ileyh arasına girdiğinde de zâid olur.¹⁵¹

قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ إِذَا الْأَجَلَيْنِ فَصَبِثْ فَلَا عُذْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ.

“(Musa) dedi ki: ‘bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok. Allah, söylediklerimize vekildir.’¹⁵²

Ayette altı çizili yerdeki “أَيَّ” muzaaf, “الْأَجَلَيْنِ” ise muzafun ileyh olarak gelmiştir. İkisi arasında yer alan “ما” lafzı ise, zaidir.

“ما” lafzı, tabi ile matbu arasında yer aldığında zâid olur.¹⁵³

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ.

“Allah bir sivrisineği, ondan daha ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise ‘Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir’ derler. Allah (onunla) birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”¹⁵⁴

Bu ayet-i kerimedeki zâid “ما”, “مَثَلًا بَعُوضَةً” arasındaki bedel ilişkisi arasına girmiştir ve bu şekilde kendisinden önce gelen nekra kelimeyi (مَثَلًا) te’kid etmiştir.

2.3. Masdariyye Olarak Kullanılan “ما”

“ما” lafzı masdariyye olduğunda kendisinden sonrasını masdara dönüştürür.¹⁵⁵ Söz konusu lafzın iki türlü kullanımı bulunmaktadır.

1. İlki zaman bildiren masdariyye olup hazfedilmiş zaman zarfı, “مدة” lafzının yerine geçer ve “-dığı sürece” anlamına gelir.¹⁵⁶

وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْمًا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا.

“Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”¹⁵⁷

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁵⁰ Mü’minûn 23/40.

¹⁵¹ Sağır, *Edevâtü’l-Nahviyye*, 268.

¹⁵² Kasas 28/28.

¹⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 77; Yüksel, *Biçim, Anlam ve İmla Yönüyle Arapçada Zâidlik*, 130, 131.

¹⁵⁴ Bakara 2/26.

¹⁵⁵ Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 100.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebib*, c. 1, 304; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 147.

¹⁵⁷ Meryem 19/31.

Ayet-i kerimede “ما” lafzının geçtiği yerin takdiri “وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ نُدَّةً دَوَامِي حَيًّا” şeklindedir.¹⁵⁸

2. “ما” masdariyyenin ikincisi ise zaman bildirmez ve “-mek, -mak” anlamı verir.¹⁵⁹

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ.

“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir; O size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”¹⁶⁰

Bu ayet-i kerimede “عَزِيزٌ عَلَيْهِ عَنِتُّكُمْ” şeklindedir.¹⁶¹

“ما”-i masdariyye, çoğunlukla fiil cümlesine dâhil olur fakat az da olsa isim cümlesinin başında da bulunabileceğini ifade edenler olmuştur.¹⁶²

Hakkında ihtilaf olmakla birlikte, “ما” lafzı teşbih bildiren “ك” harfi ve “بنس”den sonra geldiğinde masdariyye olabileceği ifade edilmektedir.¹⁶³

وَ إِذَا قِيلَ لَكُمْ امْنُوا كَمَا امْنَى النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا امْنَى السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ.

“Onlara ‘insanların inandıkları gibi siz de inanın’ denildiğinde ise ‘biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?’ derler. İyi bilin ki asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.”¹⁶⁴

Bu ayet-i kerimede “ك” harfinden sonra gelen “ما” lafzının masdariyye olduğu görülmektedir.¹⁶⁵

2.3. “ما” Lafzının Birden Fazla Manaya Gelmesi Durumu

Kur’ân-ı Kerim’de “ما” lafzının, pek çok yerde, birden çok manaya geldiği ifade edilmektedir. Ancak âlimler konu ile ilgili ittifak halinde değillerdir. Dolayısıyla konu ile ilgili birkaç örnek vermekle iktifa edeceğiz.¹⁶⁶

2.3.1. “ما” Lafzının İsm-i Mevsûl veya İstifhâm Olabilmesi

“ما” lafzı öncesinde, “دراية, نظر, علم” kökünden olan fiillerden biri olmak üzere, iki fiil arasında gelirse, ism-i mevsûl veya istifhâm edatı olma ihtimali vardır.¹⁶⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مِمَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ.

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve herkes yarın için önceden ne gönderdiğine baksın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdir.”¹⁶⁸

Yukarıdaki mealde “ما” lafzı, istifhâm anlamında yer almıştır. Mevsûle olarak düşünüldüğünde ise anlam “...önceden gönderdiğine baksın...” şeklinde olur.

2.3.2. “ما” Lafzının Taaccüb veya İstifhâm Olabilmesi

¹⁵⁸ Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 149.

¹⁵⁹ Mehmed Zihni, *El-Müntehab ve’l-Muktedab*, 362.

¹⁶⁰ Tevbe 9/128.

¹⁶¹ Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 149.

¹⁶² Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 23; Talû, *Nahiv İlmi*, 286.

¹⁶³ Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 4/408; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 100; Durre, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 10/750.

¹⁶⁴ Bakara 2/13.

¹⁶⁵ Vesafî, *el-Cedvelü fi Îrâbi’l-Kur’ân*, 1/53; Sâlih, *el-I’râbu’l-Mufasssal*, 1/20.

¹⁶⁶ Bu konu ile ilgili teferruatlı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Mu’ğni’l-Lebîb*, 1/315-318; Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/138-146.

¹⁶⁷ Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 98; Durre, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 10/750; Suzan, *Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu*, 36. Söz konusu lafzın masdariyye olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Vesafî, *el-Cedvelü fi Îrâbi’l-Kur’ân*, 14/208.

¹⁶⁸ Haşr 59/18.

Taaccüb “ma”sı ve istifhâm “ma”sı, anlam olarak birbirine çok yakın olduğundan taaccüb manasının aynı zamanda azarlama anlamında istifhâm da olabileceği ifade edilmektedir.¹⁶⁹

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَاةَ بِالْهَدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ.

“İşte bunlar hidayeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdır!”¹⁷⁰

Yukarıdaki mealde “ma” lafzı, taaccüb anlamında yer almıştır. İstifhâm olarak düşünüldüğünde ise anlam “...onların (cehennemliklerin) amellerine dayanıp sabretmelerini sağlayan şey nedir?” şeklinde olur.

2.3.3. “ma” Lafzının Masdariyye veya Mevsûle Olabilmesi

“ma” lafzının “b” harf-i cerinden sonra gelmesi durumunda masdariyye ve mevsûle olma ihtimali söz konusudur.¹⁷¹

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَ هُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ.

“Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Yalan söylemelerinden dolayı onlara elem dolu bir azap vardır.”¹⁷²

Yukarıdaki ayette “b” harf-i cerinden sonra gelen “ma” lafzı, masdariyyedir. Meali de bu masdariyye anlamından verilmiştir. Mevsûle olarak düşünüldüğünde ise anlam “...yalan söylediği şeylerden onlara elem dolu bir azap vardır” şeklinde olur.

2.3.4. “ma” Lafzının Şartıyye veya Masdariyye Olabilmesi

“ma” lafzı, bazen hem masdariyye hem de şartıyye anlamı ihtiva edebilmektedir.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ مُجِيبُ الْمُتَّقِينَ.

“Allah’a ortak koşanların, Allah katında ve Resulü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram’ın yanında kendileriyle anlaşma yaptıklarınız başkadır. Bunlar size karşı dürüst davrandığı sürece sizde onlara dürüst davranın.”¹⁷³

Yukarıdaki mealde “ma” lafzı, zaman bildiren masdariyye anlamında yer almıştır. Şartıyye olarak düşünüldüğünde ise anlam “... eğer bunlar size dürüst davranırlarsa ...” şeklinde olur.¹⁷⁴

2.3.5. “ma” Lafzının Şartıyye veya Mevsûle Olabilmesi

“ma” lafzı, bazen hem şartıyye hem de mevsûle anlamına da gelebilmektedir.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ.

“Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah’a aittir. İşte bu Rabbim Allah’tır. Yalnız ona tevekkül ettim ve ancak ona yöneliyorum.”¹⁷⁵

Mealde “ma” lafzı, mevsûle anlamında verilmiştir. Şartıyye olarak düşünüldüğünde ise anlam “... ne hakkında ihtilafa düşerseniz düşün...” şeklinde olur.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 104.

¹⁷⁰ Bakara 2/175.

¹⁷¹ Vesafî, *el-Cedvelü fi İ’râbi’l-Kur’ân*, 1/50.

¹⁷² Bakara 2/10.

¹⁷³ Tevbe 9/7.

¹⁷⁴ Derviş, *İ’râbu’l-Kur’ân-i’l-Kerîm*, 4/60; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 101.

¹⁷⁵ Şûrâ 42/10.

¹⁷⁶ Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 101.

2.3.6. “ما” Lafzının Nâfiye veya Zâide Olabilmesi

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ.

“Kendisinden sonra kavmi üzerine (onları cezalandırmak için) gökten hiçbir ordu göndermedik, gönderecek de değildik.”¹⁷⁷

Buradaki “ما” lafzı nâfiyedir. Ancak “جُنْدٍ” kelimesine matuf olduğu söylenerek zâid olabileceği ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Buna göre “ما” lafzı, zâide olarak düşünüldüğünde anlam “...gökten indirmekte olduğumuz bir ordu göndermedik...” şeklinde olur.

2.3.7. “ما” Lafzının Nâfiye veya İstifhâmiye Olabilmesi

“ما” lafzı, bazı durumlarda nâfiye olabileceği gibi istifhâm da olabilir.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَابِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ.

“Âraftakiler simalarından tanıdıkları bir takım adamlara da seslenir ve şöyle derler: ‘ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı.’”¹⁷⁹

Bu ayet-i kerime’deki altı çizili “ما” lafzının manası nâfiye olarak yer almıştır. Ancak azarlama manasında istifhâm olabileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Bu durumda anlam “... hangi şey size yarar sağladı...” şeklinde olur.

2.3.8. “ما” Lafzının Mevsûle, veya Nekra-i mevsûfe Olabilmesi

Yine “ما” lafzı bazı durumlarda mevsûle yada nekra-i mevsûfe olması caizdir.

وَمَا لَا تُبْصِرُونَ.

“Ve göremediklerinize (yemin ederim)”¹⁸¹

Bu ayetteki “ما” lafzı, kendinden öncekine matuf olup ism-i mevsûldür.¹⁸² Mevsûle olmasının alameti ise kendisinden sonra olumsuzluk “لَا”nın gelmesidir. Nekra-i mevsûfe olması da muhtemeldir. “ما” lafzı İsm-i mevsûl olarak kabul edildiğinde kendisinden sonra gelen fiil cümlesi onun sılası olur. Nekra-i mevsûfe olarak kabul edildiğinde ise fiil cümlesi onun sıfatı olarak gelir. Sıla cümlesinde bulunması gereken aid zamiri mahzuftur. Mevsûle olduğu zaman “الذى”, mevsûfe kabul edildiğinde ise “شيء” anlamına gelir. Takdiren “بِشْيءٍ لَا تُبْصِرُونَهُ” veya “الذى” şeklindedir.¹⁸³

2.3.9. “ما” Lafzının Mevsûle, Nekra-i mevsûfe veya Masdariyye Olabilmesi

Bazı durumlarda “ما” lafzının, her üç manayı da ihtiva ettiği görülmektedir. Kur’ân’da buna benzer birçok ayet yer almaktadır.¹⁸⁴ Aşağıdaki ayet bu duruma bir örnek olarak verilmiştir:

لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ.

“Onlar için orada meyveler vardır, onlar için diledikleri her şey vardır.”¹⁸⁵

Bu ayet-i kerimedeki “ما” lafzının, mevsûle, nekra-i mevsûfe ve masdariyye olması caizdir. Ayette yer alan “ما” lafzı, mevsûle olduğunda, kendisinden sonra gelen fiil cümlesi onun sılası, nekra-i mevsûfe kabul edildiğinde sıfatı olur. Masdariyye olarak kabul edildiğinde ise

¹⁷⁷ Yâsîn 36/28.

¹⁷⁸ Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/145.

¹⁷⁹ A’raf 7/48.

¹⁸⁰ Dervîş, *İ’râbu'l-Kur’ân-i'l-Kerîm*, 3/361; Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/142.

¹⁸¹ Hâkka 69/39

¹⁸² Vesâfi, *el-Cedvelü fi İ’râbi'l-Kur’ân*, 15/73; Dervîş, *İ’râbu'l-Kur’ân-i'l-Kerîm*, 10/205.

¹⁸³ Durre, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 10/135.

¹⁸⁴ Abdulhâlık, *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/13.

¹⁸⁵ Yâsîn 36/57.

kendisinden sonra gelen fiili masdara çevirir ve anlam “Onların dileme hakları vardır” şekline dönüşür.

3. Kur’an-ı Kerim’deki “ما” (Ma) Lafızlarının Tilavetleri

Tecvid ile ilgili kaynaklara bakıldığında, temsîli okuma bahislerinde, “ما” lafızlarının genelde üç çeşidinden ve bunların okunuşlarından bahsedildiği görülmektedir. Bunlar nafiyye, istifhâmiyye ve mevsûledir. Bundan dolayı verilen bilgiler “ما” lafızlarının tamamını kapsamamıştır. Halbuki örneklerde geçtiği gibi, “ما” lafızlarının çeşidinin Kur’ân’da çok daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tespit ettiğimiz “ما” çeşitlerinin okunuşlarını, manalarını dikkate almak suretiyle, şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

3.1. “ما” Lafzının Düz ve Kuvvetli Bir Vurgu İle Okunması

“ما” lafzı, cümlede nâfiye olarak geldiğinde, anlamın olumsuz olduğunu ifade edebilmek için, düz ve kuvvetli bir vurgu ile okunması gerekmektedir.¹⁸⁶

Tecvid kitaplarında “ما”-i şartıyyenin okunuşuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Arapça’daki nebr konusu ifade edilirken, şart, olumsuzluk ve soru edatlarının tamamının vurgulu okunması gerektiği belirtilmiştir.¹⁸⁷ Bu nedenle “ما”-i şartıyyenin, şart edatlarından olduğu için, vurgulu okunması kanaatindeyiz. Sözü edilen vurgu ise, nâfiye kadar kuvvetli olmamakla birlikte, şart anlamını hissettiren düz bir vurgu şeklinde olmalıdır.

Lafız olarak Kur’ân’daki varlığı tartışma konusu olan “ما”-i zâide, mana itibariyle cümleye te’kîd ifadesi kattığından, manadaki te’kîdi yansıtabilmek için, vurgu ile okunması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira cümlede mana ve maksadı kuvvetlendirmek için gelen te’kîd lamı ve te’kîd nununun, yazıda gizlenmekte olan te’kîd manasını ses yoluyla ortaya koyması için kuvvetli bir vurgu ile okunması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸⁸ Yine “ذ” kelimesinin de te’kîd ifade ettiğinde vurgulu okunması beyan edilmiştir.¹⁸⁹ Ayrıca, zâidenin bir çeşidi olan ve “ان” ile birleşerek “إنما” şeklinde yazılan kâffe “ما”sı, te’kîd ifade etmesinin yanı sıra cümleye “ancak, sadece” anlamına gelen kasr (özüleme) manası da katmaktadır. Bu nedenle, zaten vurgulu okunması gereken “ان”den ayırt edilmeden terkip halinde kuvvetli bir vurgu ile okunması gerektiğini düşünmekteyiz. Benzer şekilde, “sadece, ancak” manası, sesteki vurgu ile zihinlerde canlandırılabilir olduğundan, olumsuzluk edatlarından sonra gelen ve kasr anlamı ifade eden “لا” harfinin başında kuvvetli vurgu yapılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁰

3.2. “ما” Lafzının Soru Anlamı İfade Edecek Biçimde Kavisli Vurgu İle Okunması

“ما” lafzı, cümlede istifhâm (soru) edatı olarak geldiğinde, sorgulama anlamını ifade edecek tarzda kavisli bir vurgu ile okunmalıdır.¹⁹¹

3.3 “ما” Lafzının Taaccüb (Hayret, Şaşkınlık) İfade Edecek Biçimde Kavisli Vurgu İle Okunması:

“ما” lafzı, cümlede taaccübiyye olarak geldiğinde yine kavisli bir vurgu ile okunmalı, ayrıca sese şaşkınlık ve hayret ifadesi katılmalıdır. Yapılacak vurgu “ما”-i istifhamiyyeden biraz daha kuvvetli olmalıdır. Fakat “ما”-i taaccübiyye ile “ما”-i istifhamiyyede yapılacak vurgunun kuvveti “ما” nâfiyeden daha az olmalıdır.¹⁹²

¹⁸⁶ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 88; Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri*, 529; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 111.

¹⁸⁷ Yıldırım, “Arap Dilinde Nebr (Vurgu)”, 176.

¹⁸⁸ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 86.

¹⁸⁹ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri*, 528; Çetin, *Arapça Türkçe Sözlük*, 321.

¹⁹⁰ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 88.

¹⁹¹ Sağman, *Sağman Tecvidi*, 88; Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri*, 529; Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 111.

¹⁹² Devserî, “Usûlü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, 111.

3.4 “ﻻ” Lafzının Vurgusuz Okunması

“ﻻ” lafzı, mevsûle, nekra-i mevsûfe ve masdariyye olduğunda, normal bir şekilde okunmalı, asla vurgu yapılmamalıdır.¹⁹³

Sonuç

Çalışmamızda görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerîm’de birçok “ﻻ” çeşidi yer almaktadır. Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşıldığı üzere “ﻻ” lafızları, yazılış, mahreç ve sıfatları itibariyle, aynı olmasına rağmen ifade etmiş oldukları manaların çok çeşitli zenginlikte olduğu görülmektedir. Okuyuş esnasında vurgu iki amaçla yapılmaktadır. Birincisi, kelimelerin ibare içindeki bütünlüğünü korumak için yapılan lafzî vurgudur. İkincisi ise mana ve maksatları okuyuş esnasında ifade edebilmek için yapılan manevî vurgudur. “ﻻ” lafızlarında yapılması gereken vurgular çoğunlukla mana ve maksadı ifade etmek için yapılan vurgulardandır. Tilavet esnasında sözü edilen vurgulara dikkat edilmediği takdirde farklı anlamlar ifade eden mâ (ﻻ) lafızlarını birbirinden ayırmak güçleşmektedir. Bazen de yanlış ve bilinçsiz vurgular sonucunda, kelamın vermek istediği anlamda karışıklıklar hatta yanlış anlamalar ortaya çıkabilmektedir. Bu manaların, tilavet esnasında en doğru şekilde ifade edilmesi ise, okuyucunun sesine vereceği eda ve tonlama ile mümkün olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi manayı dikkate almaksızın bilinçsizce ve rastgele yapılan vurgular, anlamı tam olarak ifade edemeyeceği gibi bazen de yanlış manalara sebebiyet verebilmektedir. Günümüzde pek çok Kur’ân okuyucusunun bu tür hatalara düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla Kur’ân tilavetinde mâ (ﻻ) lafızları okunurken, ayette ifade ettiği manaya uygun vurgular dikkate alınarak okunmalıdır. Bu çalışma ile temsîlî okuma içerisinde telakki edilen Kur’ân’da yer alan mâ (ﻻ) lafızlarını daha ayrıntılı bir şekilde ifade ederek Kur’ân öğreten, öğrenen ve okuyanların bu hususa dikkatlerini çekeceğimizi ve bu lafızların ifade ettikleri manaya uygun bir şekilde tilavet edilmesi noktasında bir farkındalık sağlayacağımızı ummaktayız.

Kaynakça

- Abdülhâlık, Muhammed. *Dirâsâtü li Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1/1404/1983.
- Ahmed b. Abdinnûr el-Mâlekî. *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1405/1985.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 1997.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi, 1984.
- Aksoy, Fikri. *Kur'ân Okuma Âdâbı*. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1970.
- Altıkulaç, Tayyar. *Yüce Kitabımız Hz. Kur'ân*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Amâira, İsmail Ahmet-Seyyid, Abdülhâmit Mustafa, *Muğ'cemu'l-Edevât ve'z-Zamâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1998.
- Antâkî, Muhammed. *el-Minhâc fi'l-Kavâid ve'l-İ'râb*. İstanbul: Derseâdet, 1983.
- Aşçıoğlu, Osman. *Arap Dilinde Şart Kipi*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,4/4, Bursa, 1992, 189-200.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.
- Ateşyürek, Remzi. *Kur'ân Tilâvetinde Tecvîd ve Temsîl*. Samsun, yy., 2012.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İttihâfü Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbeati Aşer*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, , 2, ty, 1407/1987.
- Bollelli, Nusreddin. *Belagat Kur'an Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.

¹⁹³ Devserî, “Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, 111.

- Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *Sırru Smâati'l-Îrâb*. thk. Hüseyin Hindâvî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2, 1413/1993.
- Çağmar, Edip. *Arap Dilinde Tağlîb*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/2, 2002.
- Çelen, Mehmet. *Arapça'da Edatlar*. İstanbul: Saf Yayıncılık, 1991.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Çörtü, Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf Nahiv Edatlar*. İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları, 2003.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'an'ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar*. Sakarya: S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.
- Dervîş, Muhyiddin. *Îrâbu'l-Kur'an-i'l-Kerîm ve Beyânuhû*. Humus: el-Yemâme, C. 3, ty.
- Devserî, İbrahim b. Saîd. "Usûlü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Me'a Dirâsetin Tatbîkiyyetin 'alâ Sûreti Yâsîn". *el-Mecelletü'l-İlmiyye li Câmiati Melik Faysal*. Riyad: el-Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İdâriyye, 4/1, 1424/2003.
- Durre, Muhammed Ali Tâhâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Îrâbuhû*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2009.
- Ebû Bekir, Yusuf Hâlife. *Esvâtü'l-Kur'ân Keyfe Neteallimühê ve Nüallimuhê*. Hartum: Mektebetü'l-Fikri'l-İslâmî, 1973.
- Endülisî, Ebu Hayyân. *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 8, 1993.
- Farabi. *Kitabu'l-Hurûf*. terc. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Güneş, Kadir. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2001.
- Hatip, Abdullatif. *Mu'cemü'l-Kıraat*, Dımaşk: Daru Sa'deddîn, 2000.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahvîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Daru't-Tûnusîyye, 21, 1984.
- İbn Hâleveyh, Ebu Abdillâh el-Huseyin b. Ahmed. *Îrâbü Selâsîne Sûretin Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1985.
- İbn Hişâm, Abdullâh Cemaeddin b. Yusuf. *Mu'ğni'l-Lebîb An Kütübi'l-Eârîb*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1, ty.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *Kur'an'm Faziletleri*. Terc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: Türdav, 1978.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- İmam Gazalî. *Ihyâu 'Ullâmi'd-Dîn Tercümesi*. Terc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1, 1989.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Komisyon. *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Komisyon. *MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. İstanbul: Doğan Ofset, 4, 2004.
- Komisyon. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Komisyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5, 2007.
- Kurt, Yaşar. "Fatiha Suresi ve Tecvidi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, 2006.
- Kurt, Yaşar. *Kıraat Tarihinin Meseleleri*. Samsun: yy, 2013.
- Kurtubî, Ebu Abdullâh Muhammed bin Ahmed. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. terc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2, 2005.
- Kurtubi, Muhammed. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 22, 2006.
- Muhammed Şerif, Cemalü'd-dîn. *Mushafu's-Sahâbeti fi'l Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtirati Min Tarîki's-Şâtıbiyyeti ve'd-Dürrati*, by: Dâru's-Sahabeti, 2004.
- Sağır, Muhammed Ahmed. *Edevâtü'n-Nahviyye fi Kütübi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1958.
- Sağman, Ali Rıza. *Sağman Tecvidi*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1955.
- Sâlih, Abdolvâhid. *el-Îrâbu'l-Mufassal li Kitâbi'llahi'l-Murattel*, By: Dâru'l-Fikr, 12, 2002.
- Sevinçgül, Ömer. *Özel Lügat Kelime Terim Terkip*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2006.
- Seyyid Mahmud, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'an'il-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*, Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 30, 1985.
- Suzan, Yahya. *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Şimşek, Mehmet Ali. "Arap Dilinde Zâid Edatların İletişim Değeri". Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/2, 2001.

- Talû, Mehmet. *Nahiv İlmi*. Kayseri: Özak Ofset, 1987.
- Tetik, Necati. "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van, 2001.
- Topal, Seyit Ali. *Kâfirûn Suresi Tefsiri*, İstanbul: MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, 1998.
- Türk, Mehmet. *Arapça Dil Bilgisi*, Konya: Hüner Yayınları, 2005.
- Uygun, Hamdi. *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, Samsun: Dinbilimleri Kitapları, 2005.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân'ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Vesafi, Muhammed. *el-Cedvelü fi İ'râbi'l-Kur'ân ve Sarfihî ve Beyânihi*. Dâr'ur-Reşid, ty.
- Yaşar, Ahmet. *Arapça'nın Temel Kuralları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Yıldırım, Kadri. "Arap Dilinde Nebr (Vurgu)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 17, 2003.
- Yûsuf, Abdülkerim Mahmûd. *Üslûbu'l-İstifhâm fi'l-Kurâni'l-Kerîm*. Dumaşk: Matbaatü'ş-Şam, 2000.
- Yüksel, Ahmet. "Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17/3, 2004.
- Yüksel, Ahmet. *Biçim, Anlam ve İmla Yönüyle Arapçada Zâidlik*. Samsun: Etüt Yayınları, 2005.
- Yüksel, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerim'de Harfler ve Edatlarla Te'kid*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Zemaşerî, Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâimidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 5, 1998.
- Zerkeşi, Bedreddin Muhammed bin Abdullah. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 4, ty.
- Zeynî, Ebu Muhammed Safvet. *el-Beyânü's-Sedîd fi Ahkâmi'l-Kırâati ve't-Tecvîd*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005.
- Zihni, Mehmed. *El-Müntehab ve'l-Muktedab fi Kavaidi's-Sarf ve'n-Nahv*. İstanbul: Ma'rifet Yayınları, 1981.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîru'l-Münîr*. çev. Hamdi Arslan vd. İstanbul: Risale Yayınları, 15, 2007.